

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет історії і міжнародних відносин

Кафедра культури, методики навчання історії та спеціальних історичних
дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА на тему:

Вивчення радянського партизанського руху на Вінниччині у 1941 – 1944

рр. у темі «Україна в роки Другої світової війни»

Використання чужих ідей, результатів і текстів мають посилання на відповідне джерело

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Здобувачки вищої освіти 2 курсу МАІЗ групи Освітньої програми Середня освіта. Історія та громадянська освіта.

Предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Спеціальності 014 Середня освіта

Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка

Ступеня вищої освіти магістр

Кучер Анастасії Ігорівни

Науковий керівник Войнаровський А. В. доцент, кандидат історичних наук

Розширена шкала _____

Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

Голова Екзаменаційної комісії _____ (підпис) _____ (прізвище, ініціали)

Члени Екзаменаційної комісії _____ (підпис) _____ (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

Анотація.....	2
Annotation.....	3
Список умовних скорочень.....	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	11
1.2. Джерельна база.....	19
1.3..Вивчення в шкільному курсі історії радянського руху Опору: аналіз підручників.....	23
1.4. Методологія та методика дослідження.....	32
РОЗДІЛ II. Радянський партизанський рух на теренах Вінниччини у 1941 – 1944 рр.	
2.1. Особливості формування та діяльності радянського партизанства у 1941 – 1942 рр.....	38
2.2. Характеристика діяльності радянських партизан на теренах краю у 1943 – на початку 1944 рр.....	44
РОЗДІЛ III. Вивчення радянського партизанського руху в освітньо- виховному процесі у закладах середньої освіти	
3.1. Методичні рекомендації до вивчення теми «Рух Опору в Україні в роки Другої світової війни»: використання красназавчих матеріалів.....	55
3.2. Діяльність більшовицьких партизан на виховних заходах та уроках Громадянської освіти на прикладі Вінниччини.....	61
Глосарій.....	64
ВИСНОВКИ.....	70
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	75
ДОДАТКИ.....	87 – 99

АНОТАЦІЯ

Кучер А. І. Методика вивчення радянського партизанського руху на Вінниччині у 1941 – 1944 рр. у темі «Україна в роки другої світової війни» – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю 014. Середня освіта, предметною спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта). – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2025.

У виконаній дипломній роботі на основі аналізу історіографії та залучення розлогої джерельної бази здійснено дослідження діяльності радянського партизанського руху на теренах Вінницької області у роки Другої світової війни.

Концепт «всенародної боротьби в тилу ворога» належав до стрижневих конструктів радянської версії війни, що обстоювала тезу про гомогенність підкупаційного соціуму, його лояльність до Більшовицької системи й «відданість ідеям соціалізму». Обрамлена відповідними мнемонічними ритуалами (зокрема, запровадженням в Україні Дня партизанської слави), інституційними заходами, ця міфологема чи не найдовше залишалася останнім бастионом радянсько-російського концепту війни.

Об'єктивні та неупереджені знання про роль червоного руху опору, подолання насаджуваних не лише в радянський час, але і в перші роки відновлення незалежності України стереотипи про «лицарів-партизан» є вкрай важливим для сьогодення. Замовчуваною була практика «червоних месників» реалізувати кримінальні практики і по відношенню до власного населення, і образ захисника трансформується в образ кримінального злочинця та мародера. Це розкриття правдивих сторінок Другої світової яка вимагає українського переосмислення та що важливо доведення цієї інформації методично грамотно, якісно і доступно для учнівської молоді. Особливо важливим видається подання цього навчального матеріалу через призму краєзнавства.

У роботі висвітлено не лише організацію та діяльність більшовицького партизанства та завдання шкоди окупантам, але й вплив його на повсякденне життя мешканців краю.

Виконана дипломна робота є важливою за фактологічним матеріалом та розробленими методиками його вивчення, результати дослідження можуть бути використані у просвітницьких заходах.

Ключові слова: Вінницька область, радянський партизанський рух, диверсії, насилля, репресії, окупація, Друга світова війна, методика вивчення теми, виховний захід, день пам'яті Другої світової війни.

ABSTRACT

Kucher A. I. Methodology of studying the Soviet partisan movement in Vinnytsia in 1941 - 1944 on the topic "Ukraine during the Second World War" - Qualification work in the form of a manuscript.

Qualification work for obtaining a higher education degree of master in the specialty 014. Secondary education, subject specialty 014.03 Secondary education (History and civic education). - Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky, Vinnytsia, 2025.

In the completed diploma work, based on the analysis of historiography and the involvement of an extensive source base, a study of the activities of the Soviet partisan movement in the territory of the Vinnytsia region during the Second World War was carried out.

The concept of "national struggle behind enemy lines" belonged to the core constructs of the Soviet version of the war, which defended the thesis about the homogeneity of the occupied society, its loyalty to the Bolshevik system and "devotion to the ideas of socialism". Framed by appropriate mnemonic rituals (in particular, the introduction of the Day of Partisan Glory in Ukraine), institutional measures, this mythologeme remained for the longest time the last bastion of the Soviet-Russian concept of war.

Objective and unbiased knowledge about the role of the red resistance movement, overcoming the stereotypes about "partisan knights" that were planted not only in Soviet times, but also in the first years of the restoration of Ukraine's independence, is extremely important for the present. The practice of "red avengers" to implement criminal practices in relation to their own population was silent, and the image of a defender is transformed into the image of a criminal and a looter. This is the disclosure of the true pages of the Second World War, which requires Ukrainian rethinking and, importantly, the presentation of this information methodically competently, qualitatively and accessible to schoolchildren. It seems especially important to present this educational material through the prism of local history.

The work highlights not only the organization and activities of Bolshevik partisanship and the harm caused to the occupiers, but also its impact on the everyday life of the inhabitants of the region.

The completed thesis is important for the factual material and the developed methods of its study, the results of the study can be used in educational activities.

Keywords: Vinnytsia region, Soviet partisan movement, sabotage, violence, repression, occupation, World War II, methodology for studying the topic, educational event, World War II Remembrance Day.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ВЦВК – всесоюзний центральний виконавчий комітет

ВКП (б) – всесоюзна комуністична партія більшовиків

ГУЛАГ – головне управління таборів

ДПУ – державне політичне управління

КП (б) У – комуністична партія більшовиків України

НКВД — Народний комісаріат внутрішніх справ

НКГБ — Народний комісаріат державної безпеки

ОУН — Організація українських націоналістів

РНК – рада народних комісарів

РСЧА – робітничо-селянська червона армія

СБ ОУН — Служба безпеки ОУН

СД (нім.: Sicherheitsdienst) — німецька служба безпеки

СРСР – союз советських соціалістичних республік

УВО — Українська військова організація

УГВР — Українська головна визвольна рада

УПА — Українська повстанська армія

УРСР – Українська радянська соціалістична республіка

УШПР – Український штаб партизанського руху

ВСТУП

Актуальність. У світовій та вітчизняній історії годі шукати іншого явища, яке б настільки масштабно вплинуло одночасно на геополітику, менталітет, ідеологію, колективну пам'ять, економіку, демографію, як Друга світова війна. Україна опинилася в епіцентрі тотального протистояння двох супердержав: гітлерівської Німеччини та сталінського СРСР. Не зникнути у найжахливішій війсьній м'ясорубці в історії людства і зберегти себе як суб'єкт історії можна було тільки зайнявши активну позицію у відстоюванні національних інтересів. Найвиразнішою формою такої протидії стала участь населення України в антифашистському русі Опору. І хоча українці по-різному розуміли свої інтереси, саме їх активна боротьба за самозбереження у складі радянських підпільних організацій та партизанських загонів, у лавах ОУН і УПА, інших формах опору дала змогу зміцнити позиції України як у складі СРСР, так і на міжнародній арені.

Антифашистський рух Опору став однією з найгероїчніших сторінок історії багатьох країн Європи, у тому числі й України. Він став об'єктом посиленої уваги істориків, праці яких нерідко відзначаються контраверсійними підходами та оцінками. Боротьба проти окупантів і пов'язані з нею теми продовжують перебувати і в центрі громадської уваги, залишаються одними з найбільш дискусійних та політизованих, такими, що впливають на державну політику і на світоглядні позиції різних верств суспільства. Об'єктивне наукове дослідження цієї теми є надзвичайно актуальним, оскільки сприятиме зменшенню поляризації суджень та оцінок, зниженню соціальної та міжрегіональної напруги. Актуальним є і визначення місця руху Опору в Україні в історії європейського руху Опору, у загальноєвропейському історичному процесі, створення позитивного образу України й українців у сучасному світі.

Концепт «всенародної боротьби в тилу ворога» належав до стрижневих конструктів радянської версії війни, що обстоювала тезу про гомогенність підкупаційного соціуму, його лояльність до Більшовицької системи й

«відданість ідеям соціалізму». Обрамлена відповідними мнемонічними ритуалами (зокрема, запровадженням в Україні Дня партизанської слави), інституційними заходами, ця міфологема чи не найдовше залишалася останнім бастионом радянсько-російського концепту війни.

Однак наукові студії останньої чверті століття поступово та неухильно робили свою справу, деконструюючи ідеалізовану схему і все більше виводячи її в площину суто наукового дискурсу.

Щоправда, нині спостерігається інша крайність: спроби піддати радянський рух Опору суцільній дегероїзації і дискредитації. Хутко долаючи відстань від ідеологеми «народні месники» до іншої, також не вичерпної – більшовицькі «диверсанти», ті, хто обстоює цю позицію, «виплюскують з водою і дитину».

Насправді радянський підпільно-партизанський рух був багатовимірним, суперечливим, складним явищем, яке неможливо вкласти в «прокрустове ложе» ідеологізованих підходів. Найавторитетніші зарубіжні й вітчизняні дослідники вважають боротьбу за лінією фронту «війною невикористаних можливостей». Однак це не девальвує її значення як одного з важливих чинників протидії нацистським і фашистським окупантам.

Водночас з діями радянських підпільників та партизанів пов'язані такі неімпозантні прояви як мародерство, зрадництво, позасудові репресії проти місцевого населення тощо, про які донедавна практично нічого відомо не було.

Особливою є ситуація на теренах Вінниччини, області які була стрімко окупована військами Німеччини та її союзників, що унеможливило ефективну організацію партизанського руху. Наступний фактор, це не вельми сприятливі ландшафтно-природні умови, відсутність значних лісових та гірських масивів, боліт ускладнювала діяльність великих партизанських з'єднань. Ще одна дуже важлива обставина, восени 1941 р. фронт опинився занадто далеко для підтримки комунікації. Всі ці обставини вимагають ґрунтовного аналізу історичних праць радянської доби та сучасного переосмислення її на основі архівних матеріалів, опублікованих джерел та мемуарів.

Звісно ж важливим дослідницьким завданням є розробка методичних засад ефективного вивчення цієї теми у навчальних закладах, підготовка просвітницьких заходів для учнівської молоді та загалом для публічного простору з метою подолання радянських стереотипів героїзації дня «партизанської слави», та формування українського виміру Другої світової війни.

Об'єктом є дослідження радянського партизанського руху на Вінниччині у 1941 – 1944 рр. та вироблення компетентісно орієнтованої методики навчання у темі «Україна в роки Другої світової війни».

Предмет дослідження є історіографічний аналіз дослідженого краєзнавчого матеріалу з цієї теми, адаптація наявних публікацій та документів для підготовки до дидактичного використання, розробка методики проведення викладання даного матеріалу.

Хронологічні рамки роботи по висвітленню теми дослідження охоплюють період з липня 1941 року, тобто коли Вінницька область була окупована і почалися перші заходи з організації партизанських загонів та квітень 1944 р. (26 березня 1944 р. формально визнана дата остаточного вигнання нацистських окупантів та їх союзників).

Територіальні межі дослідження окреслені адміністративно-територіальними кордонами Вінницької області станом на початок німецько-радянської війни. Даних меж автор дотримується і в подальшому, але враховує, що в період окупації з липня 1941 до кінця березня 1944 років встановлювалися інші розмежування де землі Вінниччини були поділені на німецьку (генеральні округи – Житомир та Поділля) та румунську зону окупацій (Трансністрія), а після вигнання німецьких та румунських окупантів було поновлено довоєнний адміністративно-територіальний устрій під совєцьким контролем.

Метою роботи є дослідження особливостей радянського партизанського руху на території Вінницької області, характеристика висвітлення даного феномену в публічному та освітньому просторі та побудова нової концепції його осмислення.

Для досягнення мети в процесі написання дипломної роботи необхідно виконати наступні **завдання**:

- здійснити аналіз джерельної бази роботи;
- опрацювати та систематизувати історіографію проблеми;
- визначити основні принципи методології та методів дослідження;
- з'ясувати детермінуючі фактори організації та діяльності радянських партизан на теренах краю;
- проаналізувати специфіку військової тактики та диверсійної боротьби, акцій проти окупаційної влади;
- визначити ідеологічне підґрунтя та мотивацію діяльності партизан;
- дослідити взаємовідносини між партизанами та місцевим населенням;
- проаналізувати вплив яких факторів спонукав до активізації партизанського руху чи перехід його до глибокої конспірації;
- охарактеризувати наслідки діяльності червоних партизан на території області;
- розробити методичні рекомендації до вивчення даної теми;
- підготувати виховні заходи з даної тематики до днів вшанування пам'яті за подіями Другої світової війни;
- адаптувати зібрані дослідницькі матеріали для освітнього процесу.

Методи дослідження ґрунтуються на використанні комплексу загальнонаукових та загальноісторичних методів. При проведенні дослідження використовувалися історичний та логічний методи, які дали змогу з'ясувати події і явища, що відбувалися в у роки Другої світової війни. У процесі дослідження були також використані порівняльний, статистично-аналітичний та описовий методи, які сприяли комплексному аналізу обраної проблеми та досягнення поставленої мети. Для досягнення окресленої мети використано як загальнонаукові методи дослідження (аналізу і синтезу, індукції й дедукції), так і спеціальні історичні методи, серед яких: проблемно-хронологічний, що дозволив з'ясувати характеристику застосування насильства та репресивних практик у

часовій послідовності; структурно-системний аналіз виявився основним для виокремлення цілого та його частин; історико-порівняльний дав можливість установити специфіку принципів репресивної діяльності владних інституцій. Методологічні принципи об'єктивності та історизму сприяли об'єктивному висвітленню фактів, подій і явищ. Методика дослідження передбачає використання універсальних принципів історичних досліджень: принцип наукової об'єктивності, історизму, комплексності критичного підходу до джерел, які передбачають усебічний, цілісний підхід до вивчення подій Другої світової війни. У процесі роботи над дослідженням було використано проблемно-хронологічний підхід, порівняльно-історичний та структурно-системний методи, метод контекстного аналізу, статистичний метод. В процесі роботи важливим був також історіографічний метод, але особливе місце має вивчення документів особистого характеру.

Наукова новизна роботи зумовлена метою, предметом та науковими завданнями дипломної роботи, її змістом, джерелами і теоретичними висновками дослідження. Оригінальність роботи полягає в тому, що на основі використання розлогої джерельної бази було здійснено комплексну характеристику радянської течії руху Опору на прикладі Вінниччини. У роботі здійснено аналіз історіографії та джерельної бази проблеми. На основі опрацьованих матеріалів розроблено комплекс рекомендацій щодо навчання історії у закладах загальної середньої освіти.

Практичне значення роботи. Основні положення дипломної роботи можуть бути використані під час написання посібників з історії України, правознавства, Громадянської освіти, вивченні історії руху Опору та при підготовці відповідних тем практичних занять, підготовці методичного посібника для вчителів.

Тема дослідження є надзвичайно актуальною у вивченні в загальноосвітніх закладах теми «Друга світова війна», проведенні поза навчальних виховних заходів для широкого загалу, загальній просвітницькій діяльності.

Апробація. Основні положення дипломного дослідження були представлені на XXXVI Вінницькій Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції з темою «Радянський партизанський рух на теренах Вінниччини у роки Другої світової війни: історіографія проблеми», П'ятому Всеукраїнському науково-методичному онлайн-семінарі «Методика використання історичних джерел в процесі підготовки і написання наукових робіт здобувачами вищої освіти», III Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Регіональні студії української історії» яка відбулася 10 квітня 2025 р.

Публікації. Кучер Анастасія. Методика використання джерел особистого походження при вивченні радянського партизанського руху на Вінниччині у 1941 – 1944 рр. // Матеріали П'ятого Всеукраїнського науково-методичного семінару «Методика використання історичних джерел в процесі підготовки і написання наукових робіт здобувачами вищої освіти»: Збірник наукових праць. Вип. 4. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2025. 143 с./с. 23. Кучер А. І., Войнаровський А. В. Заходи по організації комуністичного партизанського руху та підпілля у 1941 р. на території Вінницької області//Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: перспективи та виклики: матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. 4 квітня 2025 року. Миколаїв : НУК ім. адм. Макарова, 2025. 721 с.

В роботі використано 101 найменувань джерел та літератури, структурно робота складається плану, переліку умовних скорочень, вступу, з трьох розділів (десяти підрозділів), глосарію, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків.

РОЗДІЛ І.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Перші історіографічні праці з історії радянського руху Опору в Україні з'явилися наприкінці 1950-х рр. Здебільшого вони були представлені історіографічними розділами дисертацій та періодичними статтями. З другої половини 1960-х рр. активізується публікація праць з історіографії, у фундаментальних виданнях вміщуються історіографічні огляди праць з історії Другої світової війни, які аналізують і питання, пов'язані з антифашистською боротьбою. З середини 1970-х рр. з'являються видання монографічного формату, спеціально присвячені різним формам опору населення окупантам: діяльності підпілля, партизанській війні та зривові населенням планів загарбників шляхом саботажу. Важливою рисою радянської історіографії 1970-1980-х рр. стає поглиблення теоретичних досліджень. Світ побачили історіографічні дослідження з проблем «Великої Вітчизняної війни» (*цитуюмо термінологію тогочасну для істориків СРСР*) в цілому і радянського руху Опору зокрема. Поряд з опонуванням західним історикам виникає і розвивається внутрішня полеміка з суперечливих аспектів проблеми. Історіографічні праці, у фокусі яких перебувала історія радянського руху Опору на всій території СРСР, давали змогу порівняти результати наукових досліджень у різних союзних республіках, обмінятися досвідом, відстежити спільне та особливе, визначити тематику подальших досліджень.

Найбільш плідно історіографічні питання розробляли радянські автори В. Замлинський, В. Клоков, Л. Кондратенко, А. Курносов, Т. Логунова. Історіографи висвітлили основні напрями наукових пошуків. При цьому головну увагу вони приділили питанням керівної ролі Компартії у розвитку «малої війни»; боротьбі населення окупованих територій за зрив економічних планів нацистів; висвітленню партизанського руху в мемуарах воєначальників; опису теоретичних дискусій з різних питань проблеми; критичній оцінці напрацювань

західноєвропейської та північноамериканської історіографії. Дослідники виробили визначення і дали тлумачення основних термінів; запропонували власну періодизацію як історії партизанського руху, так і історіографічного процесу; акцентували увагу на досягненнях у розкритті проблеми, підбили підсумки дослідження «всенародної боротьби» та окреслили тематику подальших досліджень. Головною тезою радянських авторів стало твердження, що завдяки своєчасним заходам Комуністичної партії з кінця 1942 р. партизанський рух став «систематичним, масовим і всенародним», а з кінця 1943 р. партизани надавали «суттєву допомогу» Червоній армії, відволікаючи на себе значну частину окупаційних військ[90, с.120-122].

Проаналізувавши літературний доробок з теми, слід констатувати, що поява в Радянському Союзі значної кількості історіографічних праць, спеціально присвячених історії руху Опору, сприяла узагальненню та теоретичному осмисленню даної проблематики, формуванню цілісної концепції історії Другої світової війни та історії радянського руху Опору. У той же час, історіографічний аналіз спирався на ідеологічні засади, що негативно позначалося на напрямках і якості досліджень. Зокрема, склалася практика розгляду всіх питань історії антифашистської боротьби через призму діяльності Комуністичної партії та протистояння двох світових політичних систем. Висвітлення керівної ролі Компартії у розвитку партизанської війни, звинувачення «українських буржуазних націоналістів» у співпраці з нацистами та викриття «буржуазних фальсифікацій» історії «всенародної боротьби проти німецько-фашистських загарбників» стали окремими напрямками радянського історієписання війни. Здебільшого дослідників приваблювали дії партизанів і підпільників, а історіографічний аналіз спротиву неозброєного населення не можна вважати достатнім[91, с.55].

Кількість історіографічних праць з історії руху Опору в сучасній Україні неухильно зростає, але поки що не охоплює всіх аспектів теми ні за обсягом, ні за тематикою. Публікації в цьому сегменті представлені переважно статтями з наукової періодики, історіографічними розділами монографій та дисертацій,

історіографічними працями, в яких аналізується науковий доробок з історії боротьби проти окупантів у рамках ширших або дотичних тем.

Аналізуючи історію радянського партизанського руху на теренах Вінниччини в роки Другої світової війни мусимо долати ті стереотипи які були утвердженні потужною та чисельною історіографією доби СРСР, а також сформованого під її впливом значним масивом ідеологічно відретушованих мемуарів, художньої літератури та кінопродукції які під партійним ідеологічним контролем формували стан громадської думки. Потужна робота мала би утвердити у суспільній свідомості образ партизана як жертвовного бійця з «фашистським» окупантом, який ціною власного життя героїчно захищав мирних мешканців, воював віднятою у ворога трофейною зброєю, виступав у ролі «Робін Гуда» який відбирав вилучене загарбниками добро та повертав його назад та був безжалісним до зрадників. Ще тривалий період під впливом цих настанов продовжувались дослідження які утверджували значну роль радянських партизан у розгромі нацистської Німеччини та її союзників. Втім, активними стали розвідки та дослідження в яких більш глибоко почали вивчати та розвінчувати міфи про комуністичний партизанський рух в цілому та зокрема і на Вінниччині.

Один з важливих моментів стосується кількості партизан. Щодо чисельності партизан то вкажемо на динаміку оцінок у політичній радянській кон'юктурі та стані оцінок в історіографі по Україні. 1 березня 1944 р. перший секретар ЦК КП(б) У Микита Хрущов, виступаючи на сесії Верховної Ради УРСР, зазначив: в Україні діяли 228 партизанських загонів, в яких налічувалося 60 тис. чоловік. А вже 20 серпня того ж року йдеться про 115 тис. осіб. Через кілька місяців у документах УШПР згадується 180 тис. У травні 1945-го року з'явилася така цифра як 200 тис. чоловік. 1975 р. після чергової кампанії з виявлення партизан почали оперувати числом 501 тис. осіб. Таким чином, влада УРСР намагалася шляхом фальсифікації показати Україну як «найбільш партизанську республіку». Усі ці цифри були піддані ретельному аналізу після розпаду СРСР. Анатолій Кентій стверджує, що реальна кількість партизанів, що

діяли одночасно, була максимальною в січні 1944 р. – близько 48 тис. осіб. За підрахунками дослідника Олександра Гогуня, через партизанські загони пройшло близько 100 тис. чоловік[30, с.48-49].

Що ж до втрат німецької армії, які вона зазнала від партизан, то за офіційною статистикою СРСР налічувалося 468 тис. солдатів вермахту. Ця кількість була також завищеною. Американський історик Джон Армстронг, проаналізувавши німецькі джерела, пише про 30-45 тис. загиблих солдатів вермахту й колабораціоністів на всій території СРСР. Німецький історик Луц Клінхаммер називає цифру 18 тис. А за підрахунками сучасних російських істориків, загинули 170 тисяч німецьких солдатів та їхніх союзників [38, с.112].

Сучасна оцінка ж партизанського руху на Вінниччині є наступною, за даними офіційної радянської історії на теренах краю діяло близько 20 тисяч партизан, реально ж піковим був січень 1944 р. коли налічувалося: 2-а партизанська імені Сталіна до складу якої увійшли загони імені Леніна, «ЗА РОДИНУ», імені Кірова та їх загальна кількість з неповнолітніми та жінками становила 1 111 осіб[58; 42]. Значна частина з цих партизан були колишніми шуцманами (поліція охорони порядку при німцях), а розбіжність з радянськими показниками майже 20-и кратна.

Серед таких досліджень варто зазначити дослідження Ю Ніколайця та В. Щербатюка які на основі аналізу документів розвінчують фальсифікації партизанського руху та зокрема його героїзацію, наголошуючи на злочинах партизан. Що ж до складу партизанського руху, за словами Юрія Ніколаєця і Володимира Щербатюка, то до лав «народних месників» вступали військові, що тікали з фронту. До того ж частина червоноармійців, що відстали від своїх частин, які залишалися у селах під різними легендами. Серед партизан були і селяни з місцевих сіл, і втікачі з концентраційних таборів нацисти, і не бажаючі їхати на роботу до Німеччини, євреї, що рятувалися від геноциду, а з 1943 року – поляки, які потерпали від терору українських повстанців[75, с.4].

Одним із відомих дослідників історії партизанського руху є А. Чайковський, який опрацював та упорядкував виявлені в архівах документи, що висвітлюють сутність партизанського руху та його справжні цілі[44].

У розвідці А. Войнаровського та Н. Жмуд розглянуто реальний стан формування партизанських загонів на теренах окупованої Вінниччини у 1941 р. Зазначені автори вказують на суттєві відмінності між кількістю партизанських загонів та самих партизан у офіційних радянських та виявленою на основі дослідження партійних документів, що перебували під грифом «цілком таємно». Різниця є багатократною у кількісному вимірі та й діяльність партизан не мала у 1941 р. зазначеного резонансу. Таким чином, радянський партизанський рух на теренах Вінницької області у перший рік німецько-радянської війни є нічим іншим як вигадкою радянських ідеологів, яка була належно рафінована у повоєнний період. Вся діяльність партизан полягала у кращому випадку в переховуванні та виробленні практик виживання на окупованій території[30].

У праці М. Мудраченка досліджено історію одного з маловідомих радянських партизанських підрозділів – Другої партизанської бригади ім. Й. Сталіна, яка діяла на Вінниччині. Книга цього автора-упорядника відображує реальне тло історії руху Опору на цьому терені через призму особистих поглядів його учасників – від утворення перших підпільних груп до формування партизанських загонів. Очевидно, що будь-яка публікація джерел особистого походження стає важливим помічником для науковців і всіх тих, хто цікавиться історією України та рідного краю, особливо, якщо вона здійснена на високому рівні. Попри те, що партизанський рух активно досліджували у радянський час і почасти за незалежної України, ця тема все ще залишається недостатньо вивченою. Тому публікація нових документальних пластів дозволяє свіжим поглядом подивитися на проблему зародження, організації та діяльності партизанського руху, зокрема, на Вінниччині. Зрозуміло, що опубліковані джерела складають лише невеличку частину збережених документів, але й вони розкривають завісу над особливостями руху Опору на терені Поділля. Сюжетна канва праці показує, що підпілля на Вінниччині було сформоване з ініціативи

незначної кількості місцевих жителів, яких, як доводять щоденники командира Другої партизанської бригади Анатолія Кондратюка та члена міжрайонного підпільного комітету КП(б)У Вінницької області Андрія Микитенка, підштовхувало розпочати боротьбу із німецькими окупантами бажання вижити в складній військово-політичній ситуації, що склалася у роки німецько-радянської війни. Звичайно, не потрібно відкидати і радянський патріотизм, який був властивим для частини учасників партизанського руху. Разом із тим, місцеві жителі, які залишилися в окупації, перебували під дилемою вибору: співпрацювати з окупантами чи розпочати боротьбу з ними. Наприклад, А. Кондратюк 12 серпня 1942 р. записав у щоденнику свої роздуми про питання вибору українцями «меншого» (сталінщини) чи «більшого зла» (нацизму) : «Прихожу до висновку, що все зло лежить в середині нашої країни. Народ не має ідеї. Бачить два зла : одне зло, слабше, бачив, сильніше – ні. Хоче побачить. Тут погибель хто познав останнє, а рай – прошле для нього. Але тут ще буде боротьба довга і вперта. Порозумнішають – поборять. Воювати треба вміло. Ворог добре вчить» [74].

Значну наукову цінність у праці М. Мудраченка, на нашу думку, мають щоденники представників стихійного руху Опору А. Микитенка та А. Кондратюка, які є важливими джерелами з мікроісторії партизанства. Так, наприкінці жовтня 1943 р. останній, встановивши зв'язок із представництвом Українського штабу партизанського руху (далі – УШПР) 3-го Українського фронту, перейшов у його підпорядкування (с. 228) і таким чином став належати до організованого руху Опору. Книга М. Мудраченка «Друга партизанська бригада 1942–1944: від партизанщини до партизанства» – важливе джерело для дослідників руху Опору в Україні, що висвітлює зародження стихійного спротиву німецьким окупантам на Вінниччині та подальшу його централізацію радянськими партійно-державними органами. Увагу також заслуговує і публікація епістолярних джерел післявоєнного часу, які проливають світло на невмотивоване визнання деяких осіб не лише учасниками руху Опору, а й командирами вигаданих партизанських загонів.

У монографії доктора історичних наук, професора Гальчака С. Д. здійснено дослідження подій наймасштабнішої і найкровопролитнішої в історії людства Другої світової війни на теренах Подільської землі, яка стала й найтрагічнішою сторінкою в історії українського народу. У монографії переважно подаються події періоду війни, які відбувалися на теренах Поділля під час окупації краю нацистськими військами та у ході визволення області від загарбників. Розповідається про подолян, що воювали із завойовниками зі зброєю в руках у лавах партизанських загонів та підпіллі, життя населення в часи нацистської окупації, а також долю мешканців краю примусово вивезених на роботу до Німеччини. У монографії показано, що праці радянського періоду виходили під жорстким контролем комуністичної партії, а дотримування офіційних шаблонів призвело до однобічного вивчення подій періоду війни. Наголошено, що більшість праць істориків радянського часу присвячена проблемам радянського підпільно-партизанського руху, ходу бойових дій на німецько-радянському фронті, внеску комуністичної партії у перемогу над ворогом. Автор зазначає, що в радянській історіографії сформувалося коло «незручних» для офіційної ідеології тем, які були закриті для об'єктивного вивчення. Аналізуючи дослідження сучасних українських істориків, автор стверджує, що в незалежній Україні в історичній науці спостерігається сталий інтерес до подій Другої світової війни й відбувається перегляд цілих тематичних пластів на основі нових методологічних підходів, а межі наукових студій розширюються й фокусуються на питаннях, які раніше досліджувалися поверхово, упереджено чи взагалі замовчувались[45].

Оцінку партизанського руху через призму усно історичних досліджень здійснює В. Літинський. Якщо процитувати оцінку дослідника Олександра Гогуна: «Партизанський рух представлений таким, яким на думку керівництва, його повинно було бачити населення СРСР», то саме усно історичні дослідники показують його важливу сутність та розвінчують цей міф. Значний сегмент громадської думки оцінює партизан як представників світу криміналу та жодним чином не героїзує їх[65].

Отже, образ чесного і справедливого «народного месника» був розвінчаний у ході новітніх історичних досліджень. Злочини партизан, що так ретельно приховувала радянська влада виявилися на поверхні. Міфи про партизан були лише частиною ідеологічної політики СРСР, головною метою яких було виховання населення країни у дусі патріотизму, навіювання бездумної віри у всемогутність, безгрішність і безсумнівну справедливість політики СРСР. Ми не можемо заперечувати внесок червоних партизан у боротьбу з окупантом, героїзм і подвиги окремих, але не можна ідеалізувати їх діяльність. У ході наукового дослідження було розвінчано міфи про партизан, представлено неправдиві факти, представлені радянською владою щодо діяльності партизанського руху. Одним із вагомих завдань дослідників підпільного руху є деміфологізації та очищення історії. Саме на основі сучасних історичних досліджень дана проблематика із залученням нових джерел має бути переосмислена та введена до наукового обігу.

1.2. Джерельна база

Здійснюючи дослідження були використані матеріали Державного архіву Вінницької області. Це матеріали засідань Вінницького обкому КП (б) У та виконкому Вінницької обласної ради трудящих від кінця червня – початку липня 1941 р. саме тоді у керівництва постає розуміння, що область може бути (швидше за все буде) окупована. Тому перші наради стосувалися підбору керівних кадрів підпілля та партизанських формувань, які засвідчили про істотні кадрові проблеми. Залишати на місцях представників номенклатури означало піддавати їх життя ризику. Це було яскравим свідченням усвідомлення недовіри з боку населення. Тому було поставлено завдання здійснити кадрове забезпечення, але підбір кадрів не відстежений в матеріалах партійних архівів. Можливо ця проблема пояснюється терміновою евакуацією номенклатури області [1].

Реальні заходи щодо призначення підпільних і партизанських керівників по районах це засідання в евакуації Вінницького обкому КП (б) У про організацію партизанського руху датується 29 липням 1941 р. було упорядковано списки активу та агентури яка мала налагоджувати боротьбу з окупантами, проводити розвідку, здійснювати саботаж [2].

Для кожного району були складені списки комуністів та комсомольців, призначені командири і керівники підпілля. Втім складається враження, що ці заходи мали в більшій мірі декларативними для звіті перед московський керівництвом та вже й не могли бути доведені на місцях [3].

Функціонування під Вінницею ставки «Вервольф» вимагало від окупантів дотримання особливого режиму безпеки та посиленої боротьби з партизанський рухом і підпіллям. Тому цілий ряд директив, доповідних, звітів німецької окупаційної адміністрації та її служби безпеки стосувалися організації контрдиверсійних заходів, акцій проти мирного населення. Частина з цих документів стануть трофеями та дозволять досліджувати партизанський рух в краї[4].

В окремій папці містився звіт про політичну та бойову діяльність партизанського з'єднання імені Леніна під командуванням А. Мечковського.

Відображено активність бойових дій, зазначено проведені бої та диверсії, вказано кількість ворожих втрат у живій силі та техніці. Більшість точних дій проти окупаційних військ датуються з листопада 1943 р. включно з березнем 1944 р., тобто період активної діяльності партизанського угруповання. Вказано і кількість з'єднання, сумарно всіх бійців налічувалося 1 111, детально описувався партизанський арсенал. Особлива увага приділялася боротьбі з колаборантами [5].

Діяльність підпільників та партизан Немирівщини висвітлено у збірнику документів, де є листи, спогади про каральні операції окупантів, акції партизан та підпільників. Висвітлюються приклади співпраці місцевих мешканців з окупаційними властями [7].

У впорядкованих виданнях Вінницька область: табори для цивільного населення, тюрми та гетто. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1945) вказано на розміри карально-репресивної діяльності окупаційної влади. Це є одним з важливих факторів осмислення мотивації підтримки місцевим населенням партизанського руху [8; 11].

Упорядковані збірники документів у радянський період акцентували свою увагу на жорстокій політиці нацистського режиму і намагалися підібраними документами показати героїчну роль партизан у збереженні мирного населення, порятунку людей від робіт в Німеччині, успішних диверсіях проти вермахту та його союзників [9; 13; 18].

Здобуття Україною незалежності актуалізувало інтерес дослідників до багатьох проблем Другої світової війни і в тому числі до діяльності радянського підпілля і партизан. Зокрема були опубліковані документи які перебували під грифом «цілком таємно» де намагалися приховати факти які компрометували «червоних месників» вказуючи на факти кримінальної поведінки, жорстокого ставлення до мирних мешканців. Також було висвітлено багато раніше невідомих фактів з історії партизанської боротьби [16; 19; 20; 21].

Значна кількість джерел з історії окупаційного періоду на Вінниччині зібрана й систематизована науковцями у збірниках документів та матеріалів. Так,

у збірнику «Жизнь в оккупации. Винницкая область 1941-1944 гг.» [12] містяться документи про життя населення під час німецької і румунської окупації 1941-1944 рр. Збірник містить оглядові статті й тлумачні коментарі, документи розбиті по розділах (окупаційна політика, економіка, опір та ін.), україномовні документи перекладені російською. Опубліковані матеріали характеризують особливості функціонування окупаційних режимів у Вінницькій області, зумовлені розташуванням в регіоні польової ставки Гітлера «Вервольф» і входженням частини районів області у румунську зону окупації «Трансністрію». У книзі знайшли відображення такі проблеми, як організація та методи функціонування окупаційного режиму, повсякденне життя і настрої населення в період окупації. Документи дозволяють провести порівняльний аналіз та виявити відмінності в окупаційній політиці та умовах життя населення в німецькій та румунській зонах окупації.

Повноцінна реконструкція минулого можлива за використання джерел особистого походження. Особливістю досліджуваного періоду є класифікація мемуарів за критеріями ідеологічно-політичного та хронологічного характеру, та власне певної їх тотожності. Опубліковані у радянський період мемуари були обов'язково пропущені через державно-партійну цензуру, що відповідно позначалося на їх змісті та ідейно-моральному характері. Значний вплив на формування образу «народного месника» у свідомості суспільства відігравали партизанські мемуари, які виходили солідними за кількістю накладів. У них описувалися подвиги радянських партизан і всенародну допомогу, підтримку «народних месників»[23]. Саме з них декілька поколінь громадяни, за виключенням істориків, черпали інформацію про партизанський рух. Мемуари, а також художні фільми про партизан, були лише частиною радянської пропаганди. Зауважимо, що данину радянській традиції тривалий час продовжували і видання після 1991 р., адже боротьба з «фашизмом» була значним сегментом історії пам'яті та базувалася на ідейних засадах совєцького тоталітаризму.

Важливим аспектом є публікація праць на основі глибокого аналізу щоденників партизанських керманічів Вінниччини не опублікована в радянські часи. Так, у праці М. Мудраченка досліджено історію одного з маловідомих радянських партизанських підрозділів – Другої партизанської бригади ім. Й. Сталіна, яка діяла на Вінниччині. Книга цього автора-упорядника відображує реальне тло історії руху Опору на цьому терені через призму особистих поглядів його учасників – від утворення перших підпільних груп до формування партизанських загонів. Очевидно, що будь-яка публікація джерел особистого походження стає важливим помічником для науковців і всіх тих, хто цікавиться історією України та рідного краю, особливо, якщо вона здійснена на високому рівні. Попри те, що партизанський рух активно досліджували у радянський час і почасти за незалежної України, ця тема все ще залишається недостатньо вивченою. Тому публікація нових документальних пластів дозволяє свіжим поглядом подивитися на проблему зародження, організації та діяльності партизанського руху, зокрема, на Вінниччині. Зрозуміло, що опубліковані джерела складають лише невеличку частину збережених документів, але й вони розкривають завісу над особливостями руху Опору на терені Поділля.

Увагу також заслуговує і публікація епістолярних джерел післявоєнного часу, які проливають світло на невмотивоване визнання деяких осіб не лише учасниками руху Опору, а й командирами вигаданих партизанських загонів.

Особливу цінність з огляду на бачення партизанського руху становлять матеріали опитувань дітей війни, які дозволяють побудувати критичне ставлення до радянських панегіриків[30].

Саме на основі комплексного аналізу архівних матеріалів, збірників опублікованих документів, джерел особистого походження – спогадів, щоденників, мемуарів та використовую опрацювання історіографічних здобутків постає можливість побудови неупередженого, об'єктивного та позбавленого ідеологічних впливів погляду на істинний характер цих подій.

1.3. Вивчення в шкільному курсі історії радянського руху Опору: аналіз підручників.

Проблематика Другої світової війни завжди посідала важливе місце у навчально-освітніх комплексах. Тому увага нашого аналізу буде зосереджена на сучасних підручниках. Належна увага темі нашого дослідження приділена в підручнику Турченко Ф. Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917 – 1945. 10 клас. Підручник для середніх загальноосвітніх шкіл. К., Генеза, 2000. 384 с. [100, с. 338-349]. Зазначено про позицію сталінського керівництва вести війну на чужій території, а отже моральну та організаційну неготовність після 22 червня 1941 р. створити ефективну мережу підпілля та партизанського руху. Головним організатором партизанства стали партійні осередки які виявились не готовими до такої роботи. Тому чисельні підпільні групи і партизанські загони були знищені до початку літа 1942 р. З іншого боку населення виявилось не готовим підтримувати боротьбу проти окупантів. Вказано на регіональні особливості розвитку радянської партизанки – її головні сили у 1941 р. були зосереджені на території Сумської області. Лише з організацією УШПР почала налагоджуватися системна та координована діяльність партизан, показником її став рейд партизанських з'єднань С. Ковпака та О. Сабурова восени 1942 р.

Період військової кампанії 1943 – 1944 років характеризується активним зростанням радянського партизанського руху. Це рейди окремих бригад та загонів по окупованим вермахтом територіях та нанесення ударів по промисловим і транспортним логістичним об'єктам, проведення розвідувальних операцій.

Висвітлено і завершальний етап діяльності партизан коли частина загонів відправилися у закордонні рейди, а інші були підпорядковані НКВС та брали участь у боротьбі з Українським націоналістичним Рухом Опору. У підручнику діяльність червоних партизан характеризується як важливий внесок українського народу у боротьбі з окупантами, не висвітлено важливу проблему – розгортання карально-репресивних акцій нацистського окупаційного режиму внаслідок акцій радянських партизан проти мирного населення.

За аналогічною схемою здійснено методично-навчальну постановку вивчення цієї теми у підручнику – Турченко Ф. Г., Панченко П. П., Тимченко С. М. Новітня історія України (1939 – поч. ХХІ ст.). Підручник для 11 кл. серед. загальноосвітніх навчальних закладів. К., Генеза, 2007. 384 с. [101]

Вивчення радянського партизанського руху є окремим підрозділом або параграфом сучасних підручників з історії України. У підручнику «Історія України: Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень. О. І. Пометун, Н. М. Гупан. Київ, «Освіта», 2012.» [98, с.35-38] вивченню даної проблематики присвячено Тема 5. Розгортання Руху Опору та визволення Лівобережної України. У розділі подано набір ключових термінів і понять які характеризують розгортання ді діяльність Руху Опору, а саме – Рух Опору, партизанський та підпільний рух, український націоналістичний рух опору, рейд, Українська повстанська армія. Наголошено на основних подіях – проголошення Української держави у Львові 30 червня 1941 р., створення влітку 1942 р. Українського штабу партизанського руху, рейд радянських партизанських з'єднань до Правобережної України у жовтні 1942 р. Учням запропоновано охарактеризувати течії Руху Опору та поставлено аналітичне питання чи змогли би різні напрями боротьби з окупантами об'єднатися. Наступним завданням є характеристика причин розгортання боротьби проти окупантів, де вказано причини – окупація, жорстокість загарбників по відношенню до населення та організаційна діяльність сталінського керівництва та ОУН. Наступним моментом до розкриття теми є порівняльний аналіз радянської та Української націоналістичної течій Руху Опору де проводиться характеристика цілей, організаційних засад та основних районів діяльності. До уваги учнів пропонується фрагмент історичного джерела в якому наголошено на зміні ставлення населення України до німецьких завойовників та їх союзників влітку 1941 р., коли значна частина населення очікувала покращення життя після сталінських репресій, але досить швидко осмислила марність своїх очікувань і підтримувала боротьбу проти окупаційного режиму.

У підручнику досить змістовно вказано на особливості організації радянського партизанського руху на початковому етапі німецько-радянської війни та ідеологічні, організаційні прорахунки які призведуть до катастрофічних втрат упродовж першого року воєнних дій та окупації. Розглянуто заходи з реорганізації партизанства – створення Українського штабу партизанського руху влітку 1942 р. під патронатом НКВС, налагодження якісного забезпечення партизан зброєю та медикаментами. Зазначено джерела формування партизанських загонів – диверсанти, військові РСЧА в оточенні та ті мешканці які опинилися в окупації, але за власними переконаннями виявили бажання боротися з окупантами. Наголошується, заходи по налагодженню ефективної партизанської боротьби позначилися серйозними збитками для окупантів. У той же час зауважено, що це стало причиною розгортання з боку окупаційної влади репресій по відношенню до мирного населення. Генерал Г. Гудеріан: «У міру того, як війна набирала затяжного характеру, а бої на фронті ставали дедалі запеклішими, партизанська війна ставала справжнім лихом, негативно впливаючи на моральний дух фронтових солдатів».

Як приклади найбільш успішної партизанської діяльності приводиться організація «Молода гвардія» у Краснодарі (нині Луганська обл.) та «Народна гвардія» на теренах Східної Галичини. Обидва хрестоматійних приклади є певною даниною радянській традиції, яка би мала показана радянськість усієї України, сучасні дослідження ставлять низку питань щодо вірогідності цих даних.

Тематика партизанського радянського руху продовжує розкриватися у Темі 6. Україна в 1943-1944 рр. [98, с.47-48] Акцентується увага, що апогеєм партизанського руху є період 1943 – 1944 років, показниками його стали рейди партизанських з'єднань в глибокий тил ворога, удари по транспортній мережі – «рейкова війна», зростання кількості загонів. Удари у ворожому тилу завдали серйозних втрат та порушення логістики окупантів. Для роботи з візуальними джерелами використано світлину «Партизани на марші» 1943 р. з поставленими питаннями – Хто брав участь у партизанському русі? Як озброєні ці люди? В

яких умовах діяли партизани? Інша світлина демонструє результати «рейкової війни» та коментується наступними запитаннями – Яку форму боротьби відбиває фотодокумент? Якою була масштабність таких рейдів? Опишіть як відбувалися дані рейди. Якими були результати діяльності партизан? Даний блок дозволяє заглибитися у вивчення даної теми, формує вміння та навички роботи з візуальними джерелами.

Для роздумів подано фрагмент дослідження українського історика А. Чайковського у якому розглядається забезпечення партизан боєприпасами та військовим спорядженням, наголошуючи на обмеженості забезпечення партизан. Звільнення території УРСР підштовхнуло радянське керівництво до організації рейдів партизанських формувань на закордонні території, а іншу частину переводили в підрозділи НКВС для боротьби з Українським націоналістичним підпіллям. Зазначалося, що збитки завдані партизанами вермахту проявилися не лише в матеріальних втратах, але й вплинули на моральний стан окупаційних військ.

Таким чином, у підручнику на основі підібраного фактичного матеріалу та використовую різноманітні методи навчання – пояснення нового матеріалу, роботи з документами, проведення історико-порівняльного аналізу, аналітичного опрацювання розглянуто одну з найбільш складних тем Другої світової війни – радянський партизанський рух. Засвоєний матеріал має сприяти формуванню наступних позицій – об'єктивності, тобто обов'язкового розгляду історичної реальності в цілому, незалежно від бажань, уподобань, установок суб'єкта, розгляд кожного явища в його різноманітності та суперечливості; позиціям історизму, а саме вивчення будь-якого історичного явища з позицій його еволюції. Поданий матеріал має бути із соціальним підходом, це врахуванням інтересів соціальних груп та усієї сукупності соціальних відносин та дотриманням принципу багатоперспективності з урахуванням цивілізаційного, формаційного, культурологічного, етичного, краєзнавчого та інших підходів.

Сорочинська Н.М., Гісем О.О. С 65 Історія України [рівень стандарту] : підручник для 10 кл. закладів загальн. серед. освіти / Н.М. Сорочинська, О.О. Гісем. — Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2018. 256 с. : іл. С. 223. [99]У вказаному підручнику більшовицький партизанський рух подається у §37. Рух Опору та його течії в Україні. На початку поставлено завдання актуалізувати знання учнів з попередньої теми, Пригадайте: 1. На які окупаційні зони були розділені українські землі? 2. Яку політику здійснювали нацисти на окупованих територіях? Вважаємо це методично вірним кроком який включає учнів до вивчення теми. Наступним методичним засобом є окреслення завдань при опрацюванні нового матеріалу: - характеризувати процес розгортання руху Опору в Україні; - визначати складові та течії цього руху.

Визначено причини розгортання радянської течії руху Опору: окупація батьківщини загарбниками; жорстокість окупаційного режиму; цілеспрямована діяльність радянського керівництва із організації руху Опору на окупованих територіях. Здійснено характеристику форм боротьби – були як пасивними (різноманітна допомога партизанам, відмова співпрацювати з окупаційними властями, саботаж заходів окупаційних властей, випуск бракованої продукції, зрив поставок продовольства для окупаційної армії, ухилення від робіт і відправки до Німеччини тощо), так і активними (партизанський рух, диверсійна та пропагандистська діяльність підпілля). Окреслено і регіональні особливості, що в Україні найбільш сприятливими для таборів партизанів були умови в північних районах. їхні з'єднання діяли в основному в Чернігівській, Сумській, частково Харківській, Київській і Житомирській областях.

Важливе значення має робота з дефініціями, виділено у тексті базові поняття: **Партизани** — учасники нерегулярних військових формувань, які ведуть збройну боротьбу проти окупантів, пануючого режиму. **Радянський партизанський рух** — антинацистський рух Опору збройних формувань на окупованій території з метою здійснення диверсійно-розвідувальних операцій, сприяння діям радянської армії, засвідчення населенню окупованих територій неминучості повернення радянської влади.

Проведено порівняльний аналіз національного складу радянської партизанки, зазначено, що на території України, окупованої гітлерівськими військами, 80 % населення становили українці. У п'яти найбільших партизанських з'єднаннях, що діяли в Україні, тільки 46 % бійців були українцями, у з'єднанні Ковпака — тільки 30 %. Із всього складу радянських партизанів росіяни становили 52,9 %, білоруси — 33,9 %, українці — 5,9 %, інші національності — 7,3 %. УПА майже на 90 % складалася з українців. Розкрито особливості та основну тактику боротьби радянських партизан, коли розпочався контрнаступ радянських військ на Курській дузі, в ніч на 3 серпня 167 партизанських загонів на території Росії, Білорусі та України одночасно завдали удару по залізницях (операція «Рейкова війна»). У першу ж ніч було висаджено в повітря 42 тис. рейок, а згодом було завдано ударів по мостах і залізничних станціях. Проте сучасні дослідники стверджують, що ця операція не мала для ворога катастрофічного характеру. У німців досить чітко спрацювали ремонтні бригади, які дуже швидко відновили рух транспорту. Другу велику операцію під назвою «Концерт» партизани провели у вересні 1943 р., коли радянські війська підходили до Дніпра. Вона мала такі ж цілі і наслідки. Загалом від дій партизанів у цей період вантажні перевезення ворога скоротилися лише на 5%. [99]

Важливо, що автори підручника здійснюють ґрунтовний аналіз різних течій руху Опору на території України – радянських партизан, ОУН і УПА та АК. На відміну від попередніх підручників, де помітний досить сильний вплив радянської оцінки партизанського руху з домінуванням винятково позитивних оцінок, маємо сучасний український погляд, з неупередженою та об'єктивною оцінкою.

Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 240 с. : іл. [97]. У підручнику розглянуто причини та особливості розвитку партизанського руху. Важливим є окреслення дефініцій: **Партизанський рух** — рух військових загонів, засланих у тил протилежної сторони, що діяли на окупованій території з диверсійно-розвідувальною метою. Вони координували

дії з армією і частково залучали місцеве населення до своєї діяльності. **Рух опору** — національно-визвольний рух народів, окупованих Німеччиною та її союзниками в роки Другої світової війни. Боротьба набирала різних форм — від духовного опору до збройної боротьби.

Таким чином проводять відмінності між характером та особливостями руху Опору. Наголошують на джерелах формування партизанських загонів стали: залишені в тилу ворога спеціально сформовані загони, окремі солдати і підрозділи, що опинились в оточенні й не мали змоги прорватися для з'єднання з фронтовими частинами; громадяни, які не були призвані до армії, але були здатні носити зброю і за своїми переконаннями і бажанням готові були вести партизанську боротьбу.

У висновках зазначено – Рух Опору в Україні в роки Другої світової війни боровся як проти нацистської окупації, так і за створення Української держави. Комуністичний і націоналістичний партизанський та підпільний рух наближали час перемоги. Однак вони залишалися на різних політичних позиціях, тому радянські війська й УПА перебували у стані відкритої війни, що розгорнулася в 1944 р. і тривала до середини 1950-х рр. У діяльності руху Опору в 1943 р. відбулися значні зміни. Радянський партизанський рух став більш організованим і почав координувати свої дії з військами, що наступали. Здійснювалися глибокі рейди в тилу німецьких військ.

Власов В. С. Історія України (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с. [95]. У даному підручнику виклад матеріалу здійснюється на принципах цитування джерел та компаративістики. Терор окупаційної влади викликав широкий рух Опору в Україні. Зокрема приведено цитату Олександра Довженка про жорстокість окупаційного режиму яка підсилала мотивацію чинити Опір. На Волині й Поліссі розгорнувся самооборонний націоналістичний повстанський рух. Великі надії покладали провідники ОУН на «похідні групи», що були заздалегідь створені обома напрямками організації – бандерівцями й мельниківцями. Організацію

радянського партизанського руху з початку війни було покладено на працівників НКВС. Тож до руху Опору в Україні в роки Другої світової війни належали сили, що обстоювали протилежні політичні позиції, мали різну мету. Об'єднувало їх одне – боротьба проти нацистських окупантів. Рух Опору складався з: 1) радянського підпілля і партизанського руху; 2) українського націоналістичного підпілля (ОУН і УПА); 3) польського руху Опору (Армія Крайова, що підпорядковувалася польському еміграційному урядові в Лондоні). Кожна сила мала власний шлях боротьби з окупантами: одні вели її з першого року війни, інші почали пізніше; хтось вдався до тимчасового союзу з ворогом, а хтось діяв безкомпромісно. Утім, кожна сила робила свій внесок у перемогу. Коли територію України було звільнено від німецьких, румунських та угорських окупантів, партизанські загони НКВС розформували й приєднали до складу Червоної армії. У підручнику вміщено документи та передбачено роботу з ними, також є формат роботи з пропагандистськими плакатами які висвітлюють радянський партизанський рух. Тема закінчується контрольними питаннями по засвоєному матеріалу.

При висвітленні руху Опору в роки Другої світової війни у підручнику – Ганна Хлібовська, Марія Крижановська, Оксана Наумчак. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2023. 292 с. [96], пріоритетні акценти зосереджено на діяльності ОУН та УПА. Діяльність радянських партизан висвітлено вказавши на особливості формування та організаційних засад діяльності, тобто централізованого керівництва з москви, використання його як інструменту здобуття перемоги не рахуючись з людськими ресурсами, розглянуто тактику ведення боротьби.

Загальна тенденція висвітлення радянського руху Опору у підручниках має свої особливості – від героїзації радянського партизанського руху до неупереджених та виважених оцінок, відхід від міфологізації з культом жертвності до антропологічних оцінок, постановка в сучасних підходах зважування телеологічної практики більшовиків та цінності людського життя,

наявність глибоких суперечностей та різних векторів у практиці совєтської партизанки. Для нас також важливим є дослідження регіонального аспекту який висвітлений неналежно і потребує практичних методичних рекомендацій до вивчення цієї теми.

1.4. Методологія та методика дослідження

Методологія дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності та історизму. Реалізація цих принципів стала можливою завдяки використанню загальнонаукових методів аналізу і синтезу, індукції та дедукції, міждисциплінарних, а також спеціальних методів дослідження. Завдяки цьому інструментарію здійснено аналіз і систематизацію історіографічних надбань, виявлення певних концепцій і напрямів в трактуванні антифашистського руху Опору в Україні, визначення новизни історичних знань, кола малодосліджених і невисвітлених питань, перспективних тем для подальших наукових розробок.

Порівняльно-історичний метод дав змогу не тільки розгорнути і поглибити панораму наукового бачення і трактування істориками різних аспектів антифашистського руху Опору в Україні, а й виявити міру тотожності й розбіжності в їх пошуках і підходах до вивчення цього явища, виявити дискусійні питання, розкрити особливості їх ідей та концепцій. Проблемно-хронологічний метод сприяє з'ясуванню основних етапів історіографічного процесу, з'ясувати появу в ньому якісно нових концептуальних поворотів. Застосування міждисциплінарних підходів дало змогу проаналізувати проблематику, пов'язану з історичною антропологією, психоісторією й історією повсякденності. Завдяки аксіологічному методу дослідження з'ясувалися мотивації учасників руху Опору та їх типологізація [56].

Характерною ознакою вітчизняної науки ХХІ ст. є поворот до антропоцентризму з його увагою не до суспільств і держав, а безпосередньо до самої людини, оскільки окрім писаної історії Другої світової війни функціонує ще й історія окремих учасників та свідків тогочасних подій. Отже, найперспективнішим напрямом подальших досліджень з історії руху Опору нині постає історична антропологія, визначальними ознаками якої є міждисциплінарність, перехід від історії подій до історії особистості, погляд на історичні явища з точки зору учасників, фокусування на міжособистісній і міжгруповій взаємодії, дослідження повсякденності, соціальних практик, менталітету, психології і моделей поведінки, стратегій виживання, усної,

локальної і гендерної історії. Дуже точно висловила суть антропологізації І. Грідіна: «Антропологізація історії, у тому числі й Другої світової війни, пояснюється прагненням віддати належне основному чиннику будь-якої війни - людині» [51, с. 184]. Історія повсякденності, мікроісторія, соціальна історія дають можливість не тільки встановити якісь факти, а й їх вплив на конкретних людей, дізнатися про їх думки, почуття і ставлення до цих фактів [67, с. 24].

У таких дослідженнях на перший план виходить особистість, її почуття, самосприйняття та мотивація. За словами Н. Яковенко, «не війна, а гама свідчень про війну; не інститути й форми влади, а уявлення про владу та своє їй підпорядкування; не церква, а сприйняття віри та прояви побожності; не вчинки, а клубок мотивацій і намірів довкола вчинків» [94, с. 122]. Такий підхід робить цікавими не лише визначних, а й звичайних людей, дає можливість брати до уваги багато окремих людських доль [568, с. 14]. Таким чином, історичні події реконструюються не лише через візію укладача документа або дослідника, що його вивчає, (тобто, «ззовні»), а й поглядом учасника, свідка подій (тобто, «зсередини»). Це збагачує джерельну базу та сприяє на основі порівняльного аналізу архівних джерел та свідчень очевидців відтворенню об'єктивної картини подій.

Однак наукові студії останньої чверті століття поступово та неухильно робили свою справу, деконструюючи ідеалізовану схему і все більше виводячи її в площину суто наукового дискурсу.

Щоправда, нині спостерігається інша крайність: спроби піддати радянський рух Опору суцільній дегероїзації і дискредитації. Хутко долаючи відстань від ідеологеми «народні месники» до іншої, також не вичерпної - більшовицькі «диверсанти», ті, хто обстоює цю позицію, «виплескують з водою і дитину».

Насправді радянський підпільно-партизанський рух був багатовимірним, суперечливим, складним явищем, яке неможливо вкласти в «прокрустове ложе» ідеологізованих підходів. Найавторитетніші зарубіжні й вітчизняні дослідники вважають боротьбу за лінією фронту «війною невикористаних можливостей». Однак це не девальвує її значення як одного з важливих чинників протидії

нацистським і фашистським окупантам.

Водночас з діями радянських підпільників та партизанів пов'язані такі неімпозантні прояви як мародерство, зрадництво, позасудові репресії проти місцевого населення тощо, про які донедавна практично нічого відомо не було.

Варто додати, що прискіпливої уваги потребує проблема морального падіння і психологічних патологій воєнного періоду. Документи містять достатньо свідчень про поширення пияцтва, статевої розпусти (осібно тут стоїть доля українок, які стали коханками німецьких офіцерів), шахрайства, грабунків і бандитизму. Неабияк у той час знецінилося людське життя, повсякденно порушувалися міжнародні закони ведення війни, гуманне поводження з полоненими. Все це впливало на характер та мотивації антифашистської боротьби. У цьому контексті важливо з'ясувати, як жорстокість породжувала жорстокість, тортури відгукувалися тортурами, як наростала хвиля вбивств і які способи позбавлення життя набували масового характеру, в тому числі й серед учасників руху Опору[59].

Звісно ці аспекти є базовими для вивчення даного матеріалу та осмислення його в рамках шкільної програми з історії.

Мета магістерської дипломної роботи та її дослідницькі завдання визначили комплекс застосованих у ній методів, в основу яких покладені засадничі принципи наукового пізнання: історизму, об'єктивності та всебічності.

Принцип історизму передбачає розуміння науковцем сутності й специфіки досліджуваного історичного періоду, подій та явищ у конкретному історичному середовищі. Даний принцип дозволив підійти до розгляду суспільних процесів і явищ у їх розвитку та динаміці, вивчити події у взаємозв'язку та взаємообумовленості. Застосування принципу історизму передбачало дослідження формування історичної пам'яті про терор, насилля та репресії в роки Другої світової війни у контексті важливих політичних процесів, що відбувались в СРСР. Дотримання принципу історизму дозволило виявити різнобічний вплив політичних інститутів на конструювання бажаного національного історичного наративу[72].

Принцип наукової об'єктивності реалізувався через комплексний аналіз широкого кола джерел та їх порівняння. З огляду на значну політизованість теми конструювання пам'яті про сталінську та гітлерівську репресивну політику принцип об'єктивності мав особливе значення, оскільки вимагав виключення особистих симпатій та антипатій автора, максимальної неупередженості та розгляд означеної теми у всій її суперечливості, складності та багатогранності[64].

Невіддільним компонентом методологічної бази дослідження став принцип всебічності, який передбачав аналіз предмета наукової розвідки в контексті його внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків. Здійснюючи дослідження з урахуванням цього принципу, автор встановив, що державна політика пам'яті тісно корелюється із зовнішнім фактором (характером відносин з іншими країнами), а це, в свою чергу, впливає на підтримку заданого курсу історичного минулого (радянсько- / російськоцентричної або ж національно орієнтованої версії минулого).

Наведені принципи були реалізовані шляхом застосування комплексу загальнонаукових, спеціально-історичних, конкретно-історичних та міждисциплінарних методів. Для досягнення мети дослідження найбільш корисними у групі загальнонаукових стали історичний, логічний та системно-структурний методи пізнання. За допомогою історичного методу автор проаналізувала досліджувані процеси, події та явища у їх розвитку та хронологічній послідовності з метою всебічного висвітлення. Складовими логічного методу є аналіз та синтез, індуктивний та дедуктивний підходи, узагальнення й систематизація. Аналіз та синтез становили основу вивчення проблематики колективної пам'яті про карально-репресивні практики та терор під час розгляду різних груп джерел та літератури. Дедуктивний та індуктивний методи склали доказову основу роботи, а закони дедуктивної (формальної) логіки використовувались для підсумовування. Метод узагальнення й систематизації застосовувався в процесі виявлення матеріалів та документів, отриманих при вивченні першоджерел і літератури для формулювання й

обґрунтування висновків за результатами проведеного дослідження. Системно-структурний метод надав можливість всебічно розглянути діяльність центральних, республіканських та державних органів влади у здійсненні політики історичної пам'яті щодо репресій, насильства та терору доби тоталітаризму.

Використання спеціально-історичних методів відбувалось відповідно до етапів дослідження. Вивчення історіографічного доробку передбачало залучення методологічного інструментарію історіографа, що дозволило класифікувати історіографічні джерела, з'ясувати їхню проблемно-тематичну та концептуальну домінанту. Розчленування теми на взаємопов'язані декілька більш вузьких та взаємопов'язаних проблем, визначених у розділах та підрозділах дослідження, кожен із яких було розглянуто у відповідності до хронологічної та логічної послідовностей, становило суть проблемно-хронологічного методу[53].

Наукова розвідка теми включала застосування конкретно-історичних методів пізнання. Використання історико-порівняльного методу зробило можливим розглянути підходи до впровадження політики історичної пам'яті та виявити в них відмінні риси, а також порівняти інформаційну складову спогадів про терор, репресії та насильство. Впровадження історико-генетичного методу, який заснований на послідовному аналізі досліджуваної проблематики, дозволив простежити трансформації висвітлення теми насильства та репресивної діяльності та терору в публічному дискурсі та зміну курсів конструювання української державної політики пам'яті з визначенням причинно-наслідкових зв'язків у зазначених питаннях[82].

Специфіка порушених у кваліфікаційному дослідженні питань зумовила необхідність використання міждисциплінарних методів дослідження.

Принцип історичного антропологізму застосовувався, передусім, в межах студіювання мемуарів та художньої літератури, тобто спогадів очевидців радянської репресивної політики. Компаративний літературознавчий метод дозволив дослідити спільне та відмінне в групі джерел особового походження і художньої літератури щодо відображення репресій тоталітарних режимів.

У підсумку, застосовані в дослідницькій роботі концептуальні підходи, понятійний апарат, принципи й методи наукового пізнання, що обумовили структуру дослідження, етапність та логіку викладу положень теми, науковість одержаних результатів, дозволили досягти означеної мети та виконати поставлені дослідницькі завдання.

Методологічна основа дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності та всебічності.

РОЗДІЛ II.

РАДЯНСЬКИЙ ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ НА ТЕРЕНАХ ВІННИЧЧИНИ У 1941 – 1944 РР.

2.1. Особливості формування та діяльності радянського партизанства у 1941 – 1942 рр.

Початок німецької агресії безперечно став несподіваним для багатьох мешканців ССРСР, а з іншого боку очікуваним, адже мілітаристська пропаганда була панівною і пропаганда майбутньої війни була буденним явищем всього міжвоєнного періоду. Теза сталінського режиму про небезпеку війни з боку капіталістичних країн мала відразу ж і рішучу відповідь сталінського режиму про розгром ворога швидким контрнаступом РСЧА на чужій території. Усталеними у пропаганді СРСР та сучасної рф є твердження про розгортання активного партизанського руху на окупованих німцями та їх союзниками територіях. Ці установки засіли у свідомості населення завдяки радянській пропаганді, ідеологічній роботі яка тривалий час дотримувалася в українській історіографії 1990-х років. У суспільстві сформувався образ «народного месника», чесного і справедливого, який готовий на все заради Батьківщини і спокійного життя власного народу. Історія партизанського руху була представлена відшліфованою за відповідними стандартами радянської ідеології. Значний вплив на формування образу «народного месника» у свідомості суспільства відігравали партизанські мемуари, які виходили накладками у сотні тисяч примірників, художніми фільмами випуску 1970 – 1980-х років, виставками музейних композицій. У них описувалися подвиги радянських партизан і всенародну допомогу, підтримку «народних месників» [25]. Саме з них декілька поколінь громадяни, за виключенням істориків, черпали інформацію про партизанський рух.

В «Історії міст і сіл Української РСР: Вінницька область» наголошувалося, що з перших днів війни розпочалася масштабна організаційна робота по формуванню баз партизанського руху, комплектуванню особового складу [58, с.50]. У зв'язку із загрозою окупації області ворогом партійні організації розгорнули роботу по створенню підпілля. Були сформовані 7 підпільних

райкомів партії (із 45 районів області): Теплицький, Джулинський, Монастирищенський, Самгородоцький, Барський, Комсомольський, Чечельницький. Було створено 174 партизанських групи [1, арк. 50].

Втім розглядаючи заходи Вінницького обкому КП (б) У та облвиконкому Вінницької області, ми не знайдемо жодної згадки про заходи щодо підготовки партизанського руху. Нагальними були питання проведення мобілізації, підготовки кадрових резервів, формування загонів для боротьби з диверсантами, організацію евакуації. Потрібно наголосити на декількох аспектах розвитку партизанського руху в Україні. Концепція війни «малою кров'ю на чужій території», що панувала напередодні війни, не передбачала існування партизанського руху. Усі партизанські бази було демонтовано ще у середині 1930-х років[2, арк. 1-2]. Перша згадка на засіданні Вінницького обкому КП (б) У про організацію партизанського руху датується 29 липням, коли обком був за межами окупованої області [2, арк. 3].

Розпорядженням від 8 серпня 1941 р. для організації партизанського та підпільного руху підготовлено дві групи складом у 15 та 11 осіб. Здійснено облік особистих даних з вказівкою прізвища, ім'я по батькові, року народження, національності, партійності, місця народження, службової посади до війни та місце проживання сім'ї. З 26 осіб: росіян – двоє, поляків – двоє, євреїв – двоє, українців – двадцять. Особливо наголошувалось на даних щодо сімей, очевидно, які мали би бути заручниками для НКВС [3, арк. 2]. Партійний документ вказує на значні розбіжності з радянською історіографією 1970-х, відмінності досить суттєві – 174 партизанських групи за офіційними даними та дві групи за партійним документом під грифом «цілком таємно». З опису реально згадується лише діяльність підпільного райкому у Теплику [1, с. 50].

Але станом на 1941 рік партизанський рух в Україні в основному був представлений погано організованими групами оточених і розбитих загонів Червоної армії. Вони були знищені окупантами і місцевими силами шукполіції. Частково вимерзли холодною зимою 1941/1942. У результаті навесні 1942 р. залишились лише невеликі загони, які не завдавали значної шкоди окупантам [4].

Іноді диверсантів і розвідників видавало окупантам або знищувало власноруч місцеве населення, яке розуміло, що за кожний склад, міст або комендатуру потрібно буде відповісти всім навколишнім селам [5, с. 48-49]. Підтвердження цьому ми знаходимо у доповіді командира 2-ї Вінницької партизанської бригади імені Сталіна А.Г. Кондратюка: «Ми займалися замиканням телефонних і телеграфних ліній Берлін – фронт. За ці наші дії населення дуже страждало, німці призначали величезні контрибуції, розстрілювали. У нас було зроблено одне замикання на 72 години, яке позбавило їх зв'язку з центром на 3 доби. За це німці розстріляли 8 чоловік і призначили 40 тисяч контрибуції» [74, с. 323].

Причиною цьому також були антирадянські настрої, що панували у суспільстві, більшість селян ненавиділи комуністичну владу не лише завдяки німецькій пропаганді, а й злочинним заходам сталінського режиму на селі [17, с. 55-56]. На початку війни перші виступи в тилу ворога були нечисленними й неорганізованими.

Відомий організатор підпільної боротьби в Іллінецькому районі Федір Демчук у своєму післявоєнному звіті писав: «На мій погляд, жодна із тимчасово окупованих областей не була так густо усіяна мережею шпигунів, таємних агентів, завербованих зрадників як Вінницька. Ця зграя завозилася ззовні, підбиралася на місцях, за допомогою якої здійснювалися арешти та екзекуції». Люди не довіряли одне одному і боялися спілкуватися між собою, тому що найменша зухвалість, необережно сказане слово викликало підозру і могло закінчитися смертю. «Отож, - писали партизани в листах до командира, – бажаючих іти в партизани у 1941 – 1942 рр. було нікому, проте бажання видати їх ворогам було кому» [26, с.147].

Ось чому перші партизанські групи на своєму шляху наштовхувалися на великі труднощі не стільки з боку поліції та карних загонів, але, перш за все, з боку населення, яке при появі партизанів негайно повідомляло про це німецьким властям. Діяти в таких умовах проти влади було дуже небезпечно. До кожного учасника підпільно-партизанської боротьби висувалися високі вимоги щодо

дотримання конспірації, обережності, кмітливості, орієнтації в людському середовищі. Азами конспіративної роботи партизани та підпільники з групи Микитенка – Кондратюка, на превеликий жаль, не володіли, доводилося навчатися у ході діяльності. Вони розуміли, що їх «виживання» залежить від підтримки місцевого населення та його залучення до спротиву окупантам [74, с.229].

Розходження із загально прийнятими однозначно позитивними оцінками щодо ставлення місцевого населення до радянського партизанського руху ілюструють також численні усні свідчення мешканців Вінниччини, зібрані від очевидців (або зі слів їхніх батьків, родичів, сусідів). Для підтвердження цієї тези наведемо кілька промовистих прикладів. Досить показовим є той факт, що більшість інформаторів відмовилися повідомити своє прізвище, ім'я, по батькові саме через досі існуючий страх перед ще донедавна «єдино правильною» радянською версією партизанщини: «Мати ховала все, ми боялися, боялися і партізан, хотя ми не знали толком , хто то і шо, ми боялися неізвиесності, стрілянин, чужинців...Боялися всього...Прийшли партізани, мужики, забирали і грабили, не було ні грошей , нічого...» [4, арк. 24]; «На самому началі війни ми не понимали, хто то такі партизани. Багато людей в селі, як тільки прийшли німці, здавали тих хлопців, бо часто партізани грабили сусідів, до нас не йшли, але я боявся, постійно боявся...» [3, арк. 6]; «Бачила програму про партізан, то там казала жінка, шо вони маладци, герої, мама мені інше розказували про цих хлопців, шо вони, як приходили, то нада було все ховати і двері зачиняти, а якщо допомогти їм і визнає німець, то біда всьому селі. Ну, то таке, якщо вже в тілівізорі каже, шо герої, шо помагали, то най його...може й так» [3, арк. 6]; «У нашому селі, в лісі були партизани, оці німці взнали та й спалили всі хати. А як взнали, то окупанти зловили в лісі партизана Підгаєцького, забили його до смерті, а потім підвисили на грушці, щоб не було повадно остальному населенню. Потом і почали ті партизани всьо, забирали продукти, грабили, шкодили... Не знали ми, кому вірити...» [81, с. 97].

Одним із основних методів масового знищення та залякування людей стало заручництво, яким застерігали від підтримки партизан. Уже 29 липня на 10 день окупації в м. Вінниці було розстріляно 25 заручників у кар'єрі цегельного заводу. Німці заздалегідь оголошували певну кількість людей заручниками, яких негайно ж розстрілювали при появі навіть найменшого опору «новому порядку». Серед заручників найбільше було розстріляно українців, оскільки вони складали основну масу населення Вінниччини в передвоєнний період та під час окупації. Так, 42-х заручників було розстріляно в с. Трибухах Літинського району[67, с.212].

З окупацією нацистська та румунська влада встановили жорсткий режим управління який переслідував утилітарні цілі – економічну експлуатацію та збереження порядку в тилу. Для забезпечення виконання їх обидва режими використовували примус як найбільш дієвий механізм із загрозою вжитку жорстких санкцій.

У червні – вересні 1941 р. на окупованій території УРСР залишено 23 підпільні обкоми, 685 міських і районних підпільних комітетів, 4 316 підпільних організацій і груп, для партизанської і підпільної діяльності залишено 3 500 груп з яких до травня 1942 р. залишилося лише 22 [21, с.29]

Отже, партизанський рух на теренах Вінницької області у перший рік німецько-радянської війни є нічим іншим як вигадкою радянських ідеологів, яка була належно рафінована у повоєнний період. Сталінська доктрина війни не передбачала партизанського руху як засобу ведення воєнних дій оскільки війна відразу ж мала проходити на ворожій території тому місцеве керівництво тривалий час навіть не піднімало питання про організацію підпілля та партизанського руху, це означало би поширення панічних чуток та обернулося б негайними репресіями по законам військового часу. Відповідно не було кваліфікованих спеціалістів з організації підпілля та партизанського руху, які б знали правила конспірації, проведення розвідувальних та диверсійних акцій. Стрімкий наступ вермахту не дозволив створити матеріальну базу партизанського руху, окрім того в області не було великих лісових масивів чи

інших умов природно-ландшафтного характеру які б дозволяли переховуватися чи маневрувати. Ще одним фактором і дуже важливим були запровадження окупаційним режимом системи заручництва, яку продемонстрували при перших нагодах, за здійсненні диверсії запроваджувалися розстріли та репарації по відношенню до мирного населення. Ця обставина уже налаштовувала проти підтримки партизан. Окрім того у перший період окупації у нової влади були симпатки які були налаштовані проти сталінського тоталітаризму і щиро вмотивовані проти комуністичної влади. Та звісно ж вагомою була в 1941 – 1942 рр. ситуація на фронті який був дуже далеким і успішним для нацистської Німеччини, мотивації людей гинути за сталінський режим який приніс багато страждань та зазнавав поразок вочевидь не було.

Вся діяльність партизан цього періоду полягала у кращому випадку в переховуванні та виживанні на окупованій території, досить часто це були навіть не маленькі групи, а одинаки які постійно переміщалися і переховувалися.

2.2. Характеристика діяльності радянських партизан на теренах краю у 1943 – на початку 1944 рр.

Організація влітку 1942 р. УШПР дозволила упорядкувати координацію та управління партизанським рухом в Україні, але це стосувалося в першу чергу території Сумської та Чернігівської областей. Вінниччина знаходилася на більшій віддаленості та в менш сприятливих для діяльності численних партизанський загонів. Втім, осінь 1942 р. стає періодом поповнення за рахунок добровольців, втікачів-військовополонених, тих хто не хотів бути примусово вивезеними на роботу до Німеччини. Відбувається організаційне впорядкування та здійснення малозначущих акцій проти окупантів та колаборантів.

Восени 1942 р. на території Теплицького і Гайсинського районів проводить диверсійні акції та напади на господарські об'єкти партизанський загін під командуванням А. Кондратюка. У Джулинському районі дислокується загін очолюваний М. Корнійчуком. У 1943 р. ці загони будуть об'єднанні в один загін імені Леніна. До осені у цього формування практикували незначні диверсії та локальні акції досить часто проти шуцполіції. В Оратівському та Монастирищенському районах розгорнув диверсійну та терористичну діяльність загін імені Чапаєва під командуванням І. Калашника. На території Іллінецького району у Шабельнянському лісі діяв партизанський загін «За Батьківщину» під командуванням Г. Рибаченка. Малочисельні партизанські групи діяли у Калинівському, Самгородокському, Погребищенському районах. У серпні 1942 р. в Шабельнянському лісі відбулася нарада командирів партизанських загонів та підпілля. Було утворено міжрайонний підпільний комітет КП (б) У, головним завданням якого було визначено керівництво партизанською та підпільною боротьбою у Вінницькій області[74, с.329].

У лютому 1943 р. у Чорному лісі Калинівського району активізує свою діяльність партизанський загін імені Леніна командиром якого був А. Мічковський. Загін досить стрімко зростав і вже на осінь 1943 р. налічував майже 800 бійців та членів їх сімей. Запроваджувалася практика аби врятувати своїх рідних вони йшли з ними в ліси на партизанські бази[67, с.46].

У березні 1943 р. через південно-східні райони Вінницької області пройшло рейдом з'єднання партизан під командуванням М. Наумова. Було завдано ударів по транспортно-логістичним центрам, тилових складах. Партизанський загін цього з'єднання під командуванням І. Алферова відступаючи з Одещини на північ в районі села Корделівка Калинівського району зітнувся з охоронним підрозділом ставки командуючого Люфтваффе Г. Геринга «Штайнбрух». У результаті бою партизани загинули[12, 428]. Цей приклад демонструє слабкість партизан у сутичці з добре вишколеними військовими силами.

У квітні 1943 р. на Поліссі починає діяти Вінницький підпільний обком КП (б) У першим секретарем якого був Д. Бурченко. Базою діяльності стає розташування партизанського з'єднання О. Сабурова. Партийдна структура стає основою для створення Вінницького партизанського з'єднання. Створений підрозділ отримав матеріальне забезпечення з центру та після укомплектування здійснили два рейди з Полісся до Поділля. За даними офіційних звітів було пройдено 6 500 км, знищено 80 ешелонів, зірвано 112 мостів, спалено 17 складів та отримано значні трофеї[89, с.481].

Наприкінці літа 1943 р. партизанські загони південно-східних районів Вінницької області – імені Леніна, «За Батьківщину», імені Кірова були об'єднанні в партизанське з'єднання № 44. В листопаді 1943 р. перейменовано – Друга партизанська бригада. Командиром було призначено А. Кондратюка, комісаром І. Мединського. Цей підрозділ активізує свої дії на східних теренах Вінниччини та межуючих з ними районах Київщини та Одещини. Створений на їх базі міжрайонний підпільний партійний комітет (серпень 1942 р.) проголошують Вінницьким підпільним обкомом партії з ініціативи місцевих комуністів. Таким чином, в області існують два підпільних обкома КП (б) У. один створений з москви, інший місцевими. Другій бригаді у листопаді 1943 р. вдається встановити свій контроль. Характерним явищем стає масовий перехід шуцполіції в партизани[69, с.184].

Для координації дій партизан, що діяли на території Вінниччини, в січні 1944 р. було створено обласний штаб у складі Я. Мельника, Д. Бурченка, М. Володимирова, В. Нижника. На цей час в області діють 6 партизанських з'єднань, 11 загонів в складі яких налічують 8 500 осіб, але це були дані формальні та завищені із врахуванням жінок та дітей, що перебували на партизанських базах[89, с.47].

Партизанські загони сприяли успішному наступу РСЧА та брали участь у вигнанні окупантів з Козятина Самгородка, Погребище, Комсомольського (сучасна Махнівка) [39, с.96-97].

У звіті Вінницькому обкому КП (б) У про бойові та політичні заслуги партизанського з'єднання імені Леніна про результати рейду у січні – березні 1944 р. зазначалося, райони активних дій – Жмеринка, Браїлів, Гнівань, Вінниця, Тиврів, Літин, Калинівка, Турбів, Самгородок. На озброєнні 8 кулеметів, дві 45 – мм гармати, 1200 особовий склад. За іншими даними особовий склад на березень 1944 р. – 160 осіб. Завдані збитки окупантам – знищено 18 ешелонів, 18 паровозів, вагонів – 198 (в середньому ешелон 11 вагонів), 18 залізничних мостів, 46 шосейних мостів, а також трактори, сепараторні цехи, молотилки. Знищено ворогів: генералів - 2, офіцерів – 206, солдат – 972, льотчиків – 4, зрадників – 411, поліцаїв – 226, шпигунів – 28, старост – 21, націоналістів – 48. [5, Арк.6-7]. Якщо зважати то результати були досить ефективними, але за іншими даними по ешелонам і паровозам та особовому складу німецької армії мали місце серйозні приписки, а знищено було багато другорядних мостів та вузькоколіїних залізниць які завдали серйозної руйнації по місцевій інфраструктурі. По розстрілам націоналістів, зрадників, поліцаїв і шпигунів була повна відповідність, але вирішували їх статус самі партизани.

В будь-якому суспільстві завжди присутні злочинність і кримінал. У роки війни, коли вбивство і втрата майна стають звичною справою, ці явища набувають масового характеру. Партизани, що знаходилися в тилу у ворога, не завжди мали змогу здобувати продовольство, одяг, взуття у ході бойових операцій. Всі тяготи по забезпеченню партизан всім необхідним лягли на плечі

місцевого населення. Але потрібно розділяти вилучення матеріальних цінностей з метою забезпечення життєдіяльності армії за відсутності інших варіантів і пограбуваннями. Різниця в тому що господарські операції проводилися організовано за наказом командира. У місцевих жителів родичі яких не були причетні до військово-політичних сил, ворожих червоним партизанам, вилучалося не все, а лише частина. Крім того, не все, що сподобається, а лише те, що необхідно для життя у лісі. Зафіксовані випадки, вилучення з метою власного збагачення серед партизан. Для населення окупованих територій господарські операції партизан приносили більше шкоди, ніж грабежі. Партизани вилучали продовольство, одяг, взуття, те саме, що німецькі окупанти. Грабежі, а саме вилучення з ціллю власного збагачення прикрас, патефонів, алкогольних напоїв та інших речей справляли негативний психологічний вплив на населення і на військову дисципліну партизан. Досліджуючи господарські операції червоних партизан можна зіткнутися з проблемою їх не упорядкування як в радянській документації, так і в документах повстанців і окупантів. Досить часто вони були настільки не організованими, що їх називали «бандитизм», «грабіж» тощо. Радянські партизани, як і німці, наводили жах на цілі райони, спалювали села і міста, проводили каральні походи. Таким чином, населення знаходилося між молотом і ковадлом. Деякі населені пункти поперемінно «утихомирювали» то німці, то партизани[21, с.38].

8 травня 1943 партизани напали на опорний пункт поблизу Корделівки, організований німцями для своєї самооборони від радянських партизан. Вони вбили 127 цивільних осіб, що були бійцями німецької самооборони, включаючи дітей, спалили будинки й викрали на продаж майже 100 корів і 70 коней. Через два місяці каральна експедиція німців проти партизан перетворила на попіл все те, що ще залишилося. При цьому німці вбили тільки близько 10 чоловік, та погнали на роботу до Німеччини близько 3000 [3, арк. 9].

Прикладом репресивних практик по відношенню до мирного населення окупаційної влади внаслідок партизанський дій підтверджують наступні документи [4, Арк.2]. У доповідній таємної польової поліції від 12 березня 1943

р. йшлося про виявлення партизан біля села Янів. Було проведено каральні акції в результаті якої ліквідовано партизанський загін. Як зазначалося дві групи «бандитів» ліквідовано, третя з 10 осіб викрали у селян Янова пару волів та візок, переслідуються підрозділом кримінальної поліції.

Наявність ставок очільників III Райху спонукала до особливої уваги з боку служби охорони. Цитуємо документ: Доповідна «Пану коменданту РСД СС оберфюреру та полковнику поліції Ратенгруберу об'єкта Вервольф». 10 березня 1943 р. 6 розвідувальних бронеавтомобілів та радіостанція здійснили рейд по селах Янів, Дубове, Мізяківські хутори, Гущинці, Самотня для переговорів з українською адміністрацією та демонстрацією сили з метою не допустити підтримки мирними мешканцями партизан. Таємна поліція надала розпорядження оголосити через афіші та на зборах громад наступне:

а) впровадження комендантської години з 21.00 до 4.00 і заборону покидати оселі; б) заборону гужовому транспорту покидати оселі у зазначений час; в) заборону допомоги партизанам продуктами, одягом, збором інформації. За вчинені дії розстріл, вислання рідні, спалення житла; г) за сприяння в арешті бандитів райсільгоспи видаватимуть винагороду хлібом; д) важливі відомості для німецької армії та поліції мають максимально оперативно передаватись жандармерії в Калинівку. Німецька таємна поліція» За підозрою у допомозі партизанам заарештований Петро Самсонюк [4, Арк.3]. Заходи мали жорсткий характер та очевидно були досить впливовими для місцевого населення.

Викликало занепокоєння у німецької поліції активне перешкоджання бойкоту по відправках на роботи в Німеччину мирного населення. Офіцер охоронного загону СС зауважував, що ці акції спонукають населення підтримувати партизан радянських та підпілля ОУН [4, Арк.5].

Така ситуація спонукала окупантів до масових заходів, якими передбачалося позбавлення партизан підтримки та насильницьке вивезення на примусові роботи до Німеччини. В ніч з 19 на 20 липня 1943 р. 3 тисячі мешканців сіл Бруслинів та Майдан Бобрик з 23.00 до 3.00 були виселені за підозрою у підтримці партизан, дозволили забрати з собою лише те, що могли

взяти в руки. Операцію здійснили батальйон СС дислокований у Бердичеві, дві роти авіаційної служби та група СД з Вінниці. Солдати діяли жорстко, на вантажівках населення перевезли в примусовий трудовий табір в Бердичів, худобу і майно перегнали до Калинівки. Села підготовлені для заселення фольксдойчів[4, Арк.6].

Більшість військових операцій партизан були спрямовані не проти німецьких окупантів, а проти колабораціоністів та їхніх сімей, а також проти всіх, хто добре ставився до німців і виступав проти радянської влади. А хто був проти чи не був проти, партизани вирішували самі. Поширеними покараннями були розстріли, гвалтування і пограбування[.]

Ось що пише в своїй доповіді від 27 березня 1944 р. комісар Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання ім. Жукова Миронов: «У більшості партизанських загонів склалася вірна думка, що поголовно всі жителі Західної України націоналісти, і заходячи в села, вони проводили майже поголовне вилучення худоби і майна та вбивали чоловіче населення у порядку помсти за загиблих диверсантів» [.]

Що ж до сексуального насилля, розпущеності партизан, це тема, яка не тільки не висвітлювалася в радянській історіографії, а й навіть замовчувалася. Це був наслідок розвитку «вільного кохання» на території СРСР. Зародження якого було пов'язано з пропаганда вільних відносин між статями на початку 1920-х рр., боротьба з релігією, зміна звичного способу життя більшості населення внаслідок соціально-економічних реформ у ході двох перших п'ятирічок. Крім того, війна ламає звичний уклад життя[46, с.34-35].

Частими були факти згвалтувань жінок і дівчат в селах, що знаходились у зоні дії партизанських загонів. В одному з сіл партизан, замість того, щоб воювати з німцями, почав гвалтувати 14-річну дівчинку. Її батько, що не був партизаном, спробував захистити дочку — за це був побитий партизанами до напівсмерті. Тих, хто відмовилися вступати в статевий зв'язок, іноді розстрілювали. Частим явищем була й наявність у партизанських командирів бойових дружин. [84, с.150-151].

Ще однією темою, що довгий час замовчувалася була пиятика червоних партизан. Шукаючи відповідь, чому існує так мало згадок про це, можна зробити висновок, окупаційна адміністрація не фіксувала такі випадки, оскільки відносила це до місцевих особливостей і невід'ємної частини військового часу. Лише у документації національного підпілля, які боролися з пиятикою не лише у лавах своїх вояків, а й серед мирного населення, досить часто зустрічаються згадки про любов червоних партизан до оковитої. Для жителів лісу спирт та інші алкогольні напої були не лише засобом для зняття психологічного стресу, а й знеболюючим, антисептиком, засобом для дезінфекції, способом не замерзнути. З спогадів ветерана радянського партизанського руху Василя Єрмоленко, їх загін під час рейду у Вінницьку область розбив один із цукрових заводів, після чого весь особовий склад напився захопленим спиртом[35, с.281]. «Народні месники» часто напивалися і чинили насильство, як правило, над цивільним населенням, а німців не чіпали, часто потерпілими виявлялися їхні ж товариші по зброї. Алкоголь вони добували у селян. Пияцтво стало буденним станом багатьох партизанських загонів.

Не поодинокі свідчення про торгівлю партизан із німцями. Як відомо, приїжджаючи в Україну можна було за досить короткий термін розжитися багатством, здійснивши декілька спекулятивних операцій. Найчастіше партизани реквізували коней, овець, велику рогату худобу, одяг і господарську начиння у місцевих жителів, а потім збували все це німцям в інших великих поселеннях, щоб на виручені гроші виміняти або купити самогонку[20, с.317].

Військове протистояння радянських партизанів із німецькими військами чи місцевими поліціями на території України у роки Другої світової війни коштувало життя тисячам ні в чому не винних мирних жителів. На жертви серед населення тоді не зважали ні ті, ні ті.

Села, що допомагали партизанам, німці зазвичай спалювали разом із селянами, те саме робили з населеними пунктами, де партизани розбивали німецький гарнізон чи допоміжну поліцію. У Вінницькій області частково або повністю було спалено 168 сіл[16, с.488].

В умовах тотальної підозри, страху, покори німцям у керівників підпілля і партизанських груп виникла потреба у вивченні настроїв мешканців краю та диференційованого підходу. Спочатку цей поділ, за словами Кондратюка, проводився за простим але зрозумілим принципом – «наші люди» і «не наші». З часом, коли у партизанському з'єднанні №44 був сформований особливий відділ із професійних контррозвідників НКДБ – НКВС, стратифікація населення на групи набула деталізованого вигляду. Вони поділяли місцевих людей на три категорії. До першої належали «антирадянські елементи». Це особи, які спецслужби пов'язували з націоналістами, каральними загонами, займалися шпигунством, інформаторством, видавали підпільників, партизанів та партизанські сім'ї. За свою роботу вони отримували грошову винагороду або продукти та товари першої необхідності. До другої категорії належали особи, які не зрозуміли людоненависницької суті нацизму та його політики, повірили брехливій нацистській пропаганді про наділення земельними наділами тих, хто надасть допомогу окупаційній владі в боротьбі з партизанами. До третьої категорії була віднесена основна маса населення, яка хотіла уберегти себе і свої сім'ї від репресій і тому «не свідомо, а через свій страх» також доносила на партизанів при їхній появі на селі [74, с.430]

Такий поділ визначав ставлення червоних партизанів до місцевої людності. Якщо у 1942 р. червоний терор партизанських груп Микитенка – Кондратюка, Калашника, Рибаченка мав переважно стихійний характер і спрямовувався проти тих старост, голів громадських господарств, лісників та інших дрібних службовців, які не дали харчів, дали мало, або щось недобре сказали про партизанів, то восени 1943 р. він набув масового характеру. Треба сказати, що ще до приходу І. Мединського місцеві партизани створили в населених пунктах мережу своїх інформаторів, які збирали їм відомості про настрої мешканців та поведінки поліцаїв у тому чи іншому селі. Така інформованість дозволяла їм вижити в 1942 – першій половині 1943 р., допоки партизанський рух не набрав сили[89, с. 473].

Вже взимку 1942 – 1943 рр. окупанти провели каральні акції проти діючих партизанських груп, підпільників, мешканців сіл навколо лісових масивів Гайсинського, Іллінецького, Липовецького, Монастирищенського, Теплицького та інших районів. Каральні акції німців проти мирного населення були пов'язані, перш за все, з боротьбою проти партизанського кавалерійського з'єднання М.І. Наумова, яке після тяжких боїв на Кіровоградщині в березні 1943 р. вступило в межі Гайсинського району. Часто-густо акції гітлерівців провокувалися і діями місцевих партизанів. Так, взимку група партизанів розселилася в с. Володимирівка (до 1924р. Олександрівка) Іллінецького району. Командири Євдокимов і Просветов (військовополонені з «Уманської ями») у погребі вночі розстріляли трьох німецьких солдатів, але проводили розстріли у стані важкого сп'яніння. Один німецький солдат був не убитий, а тільки поранений і коли «месники» пішли допивати горілку, німець тим часом вибрався з погріба і подався до центру села, де вони його наздогнали і пристрелили. Відповідь нацистів була жорстокою. Більшість керівників і членів більшовицьких підпільних організацій Іллінецького і Липовецького районів були заарештовані і розстріляні. На території обох районів німецькі кати замучили і розстріляли близько 200 ні в чому невинних людей, а Чагівський хутір (одна із вулиць цього села), де партизани проводили розстріли німецьких солдатів, був спалений і 17 його мешканців – розстріляні [16, с. 230].

Свідчення очевидців детально розкривають жахіття окупаційного терору. Так, Ксеня Іванівна Ткачук, 1928 р.н., с. Володимирівка (Іллінецький район, Вінницька область) розповіла таке: «Під час війни на ст. Липовець прибув ешелон з німецькими солдатами. Вони були дуже охлялі, бо прибули з передової. Солдати прийшли з станції до нашого села і тут ходили попід хати й міняли мило та сірники на харчі. Вони попали до хати, де якраз були партизани. Ті відкрили вогонь і постріляли німців. Їх вбитих роздягнули і вкинули у погріб, що був у цій же хаті. Один з тих солдатів виявився живий. Він вибрався з погріба і тільки в спідній білизні добрався до своїх. Потім прибули карателі. Вони забрали людей з Володимирівки і Чагівського посолька – чоловіків, жінок, був навіть малий

хлопчик. За станцією Липовець до 60 душ наших постріляли. Одного чоловіка – майстра врятував від розстрілу староста села. А посьолок Франтівку – це вулиця в полі за 0,5 км від Володимирівки, де це все відбулося, підпалили». Ніна Василівна Грицун, 1926 р.н., з того ж села оповіла ці події з іншими деталями: «Війною в одній з хат на посьолку Франтівка (це частина с. Володимирівка) спинилися партизани. Це були чужі, не місцеві люди. Якраз тоді троє німецьких солдатів шукали в людей молока, яєць. Вони наткнулися на партизанів і ті їх постріляли, а тіла скинули в льох. Один з тих німців вибрався з ями і побіг до села, але партизани його догнали і добили. Однак староста села Липко викликав німців. Ті прибули, підпалили хати, а усіх людей позабирали. Серед них був батько з двома синами, то один з тих хлопців був каліка на милицях, але і його забрали, як і жінку з малою дитиною[40, с.251].

Більшовицький підпільно-партизанський рух зазнавав помітних втрат, але деяка частина бійців бойових груп розсіялася дрібними групами по селах. Нацистські служби посилили свою роботу серед сільських жителів, з одного боку, залякуючи їх масовими репресіями, а з іншого, – заохочуючи до співпраці та шпигунства у боротьбі з підпільниками та партизанами. Одночасно у ці села поліція безпеки та СД надсилає своїх таємних спецагентів для посилення контролю як за місцевою агентурою, так і виявленням партизанських розвідників та інформаторів. Боротьба набувала жорстокого, ще кровопролитнішого характеру. У Дашівському районі взимку та навесні 1943 р. німецькими каральними органами розстріляно і замучено 37 осіб із числа партизанських сімей, підпільників або просто підозрюваних у зв'язках з партизанами. Так, у с. Криштопівка розстріляно 13 осіб, с. Шабельня – 6, с. Білки – 5, радгоспі Білки – 3 тощо[9, с. 204].

Після погромів 1941 – 1942 рр. підпільних більшовицьких організацій, партизанських груп та загибелі багатьох їх організаторів підпільно-партизанський рух поступово відроджується. Під впливом перемоги Червоної армії під Сталінградом поступово змінюються морально-політичні настрої населення краю. Масові розстріли населення, примусове вивезення молоді в

рабство до Німеччини, введення нестерпної податкової політики, репресії, приниження людської гідності, створювали сприятливі умови для партизанства, хоча частина населення продовжувала займати вичікувальну позицію.

Таким чином, характеризуючи радянський партизанський рух на території Вінницької області у 1943 – 1944 рр. відзначимо наступні моменти. Відбувається організаційне структурування партизанського руху пов'язане з діяльністю УШПР. Зріст негативних настроїв внаслідок окупаційної політики та мотивації частини мирних мешканців краю допомагати партизанам чи знаходити порятунк при загрозі трудової депортації чи інших репресивних дій. Кількісне зростання партизанських загонів та активізація їх діяльності. Радянським партизанським рухом охопленими стають в основному східні райони області, які формують свою управлінську структуру - міжрайонний підпільний партійний комітет (серпень 1942 р.), який у 1943 р. проголошують Вінницьким підпільним обкомом партії з ініціативи місцевих комуністів. У тому ж році на базі партизанського з'єднання О. Сабурова створюється Вінницький підпільний обком КП (б) У з москви. Таким чином, в області існують два підпільних обкома КП (б) У. один створений з москви, інший місцевими. Посилюється терор проти мирного населення у зв'язку з активізацією дій партизан. Піком піднесення партизанського руху стає січень – березень 1944 р., коли РСЧА наступає. Особливістю цього етапу стають не одинокі акції проти окупантів, а проведення рейдових операцій. З вигнанням німецьких окупантів частина партизанських загонів розформовується, інші йдуть в рейди на захід.

РОЗДІЛ III.

ВИВЧЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ В ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Методичні рекомендації до вивчення теми «Рух Опору в Україні в роки Другої світової війни»: використання краєзнавчих матеріалів

Слово «методика» походить від давньогрецького слова «methodike», що означає «шлях дослідження», «спосіб пізнання». Сучасний період висунув перед методикою історії нові цілі і поставив вчених, методистів, учителів-практиків перед необхідністю переосмислення основних положень методичної науки.

Кожна історична епоха висуває нові завдання перед суспільством у цілому та кожним окремим його членом, вимагаючи від нього набуття певних особистісних якостей, які дадуть можливість реалізуватися йому як особистості у швидкоплинних реаліях сьогодення, що вимагало постійної зміни змісту освіти. Процес оновлення шкільної історичної освіти знаходиться під впливом комплексу об'єктивних (стан розвитку суспільства в цілому та окремі його галузей) та суб'єктивних (ставлення вчителів та учнів до навчання взагалі й до конкретних його аспектів) чинників. Оскільки шкільна історична освіта є складовою загальної середньої освіти, яка реалізує нову парадигму, то перехід від одної освітньої парадигми до іншої відбивається на навчанні історії в школі та в перехідний період має змішані ознаки обох парадигм. З іншого боку, зміст шкільної історичної освіти формується на основі історичної науки, тому методологічні зміни у висвітленні історії безпосередньо відбиваються на навчанні історії в школі[81, с.17].

Жоден із філософських напрямів, що претендує на методологію історії, не створив універсальної концепції історичного розвитку. Тому в історії може існувати одночасно декілька підходів. Так, основними підходами є формаційний та цивілізаційний. Формаційний більше пов'язаний з класовим підходом, який підтримувався марксистським вченням. Вчені-історики, критикуючи такий підхід як занадто примітивний, дедалі частіше звертаються до цивілізаційного підходу у вивченні історії[71, с. 38].

Згідно з цим підходом, історія розуміється як поліфонічний багатомірний процес, у якому відбувається діалог між різними цивілізаціями і культурами, а цивілізація – як форма спільного життя людей, якій притаманне відтворення власної матеріальної та соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету властивих їй духовних норм, цінностей, ідеалів і життєвих цілей. Цивілізаційний підхід задає гуманістичний ціннісний імператив і дає змогу орієнтуватися на рух до певних моральних, а разом з ними, й політичних та соціальних цілей[81, с.42].

Найважливішими методологічними принципами, які учні мають засвоїти на уроках історії є:

Принцип об'єктивності – обов'язковий розгляд історичної реальності в цілому, незалежно від бажань, уподобань, установок суб'єкта, розгляд кожного явища в його різноманітності та суперечливості.

Принцип історизму – вивчення будь-якого історичного явища з позицій його еволюції.

Соціальний підхід – врахування інтересів соціальних груп та усієї сукупності соціальних відносин.

Принцип багатоперспективності: цивілізаційний, формаційний, культурологічний, етичний, регіональний та інші підходи[99, с.204].

Метою навчання історії в загальноосвітній школі за Державним стандартом є формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу.

Зазначено також, що історичний компонент забезпечує:

- розвиток інтересу учнів до історії як сфери знань і навчального предмета, власних освітніх запитів учнів і вміння їх задовольняти;
- отримання та засвоєння системних знань про головні події, явища та тенденції в історії України та світу;

- ознайомлення учнів з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому;

- визначення, відбір і використання у процесі пошуку інформації про минуле різних видів історичних джерел, у тому числі текстових, візуальних та усних, артефактів, об'єктів навколишнього історичного середовища (музеїв, архівів, пам'яток культури та архітектури), а також інформаційно-комп'ютерних технологій;

- вміння представляти обгрунтовані та структуровані знання з історії, власне розуміння історії з використанням відповідного понятійного апарату та виважено розглядати контраверсійні і суперечливі теми[71, с.62].

З огляду на вказані базові методичні позиції перейдемо до вивчення історії партизанського руху в роки Другої світової війни на уроках історії України. Історія Другої світової війни, попри величезний масив публікацій, донині залишається дослідницьким полем з неосяжним евристичним потенціалом. Лише непосвяченим може здаватися, що про цей період нашого минулого написано вже все. Насправді, це далеко не так. Одні сторінки війни приверстали підвищену увагу, на інші в радянські часи були накладені табу. Та головною перешкодою до наукової реконструкції подієвого полотна стала його надзвичайна ідеологізація. Більше того, в Радянському Союзі міф «Великої Вітчизняної війни», що заступив попередній міф «Великої Жовтневої соціалістичної революції», став найефективнішим інструментом моделювання ідентичності й колективної історичної пам'яті громадян. Успадкувавши цю традицію, суверенна Українська держава постала перед викликами й загрозами, що завдяки імпортованим політичним та електоральним технологіям врешті – решт спричинило два «Майдани» та війну на Сході України[51, с.140].

Все це вказує не лише на наукову, а й на суспільну вагу фундаментальних, позбавлених політичного навантаження, досліджень, покликаних долати старі й нові міфи й продукувати знання, необхідне для формування нової пам'яті в українському суспільстві.

Концепт «всенародної боротьби в тилу ворога» належав до стрижневих конструктів радянської версії війни, що обстоювала тезу про гомогенність підкупаційного соціуму, його лояльність до Більшовицької системи й «відданість ідеям соціалізму». Обрамлена відповідними мнемонічними ритуалами (зокрема, запровадженням в Україні Дня партизанської слави), інституційними заходами, ця міфологема чи не найдовше залишалася останнім бастионом радянсько-російського концепту війни.

Вивчення цієї теми передбачає різні формати проведення навчальних занять. Один з пропонованих варіантів – методична розробка «Україна в роки Другої світової війни» включає орієнтовний сценарій показового заняття: семінарське заняття - «урок запитань та відповідей», заснований на монографічних джерелах, що рекомендовані для опрацювання з метою повноти уявлень та розуміння про події минулого.

Представлений методичний матеріал дає можливість формувати у молоді почуття патріотизму, моральні якості, повагу до героїчних здобутків українців у боротьбі за свою державність, сприяє формуванню людської гідності.

Тема «Україна в роки Другої світової війни»

Мета:

- **Навчальна** – розкрити найважливіші події, факти, періоди другої світової війни;
 - знати зміст понять, термінів по темі, природу їх виникнення та наслідки явищ часів війни;
 - показати роль історичних осіб, воєначальників в період війни на території України; визначити масштаби втрат українського народу від воєнних дій, злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, виявляти розуміння глибини трагедії українців, як бездержавної нації в той час;
- **Розвиваюча:** уміти синхронізувати й простежувати динаміку подій Другої світової війни в Україні;
 - на основі порівняльного аналізу робити аргументовані висновки щодо цих подій, а також подій російсько-української війни 24 лютого 2022 року;

- розвивати у студентів критичне мислення, вміння наводити історичні паралелі нашого минулого та сьогодення, вміння аргументовано висловлювати судження щодо учасників та історичних постатей часів війни;

- **Виховна:** виховувати студентів у дусі патріотизму, національної свідомості та гідності, поваги до історичного минулого та боротьби українців за свою державність в наше сьогодення.

Тип заняття: семінарське заняття («Урок запитань та відповідей»)

Обладнання: підручник, хрестоматія, стінна мапа «Україна в роки Другої світової війни», атлас, презентації та проекти учнів, словники.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1.Радянсько-німецькі договори 1939 р. Початок Другої світової війни. Радянізація Західної України (1939 – 1941рр.)

2.Напад нацистської Німеччини на СРСР. Окупаційний режим в Україні.

3.Рух Опору.

4.Початок визволення Лівобережної України. Визволення Києва.

5.Визволення Правобережної та Західної України.

6.Ціна Перемоги. Втрати України в роки Другої світової війни.

«Урок запитань та відповідей» проходить у вигляді змагання між командами. В залежності від плану заняття, група може ділитися на команди. В цій групі можна сформувати п'ять команд, кожна буде розкривати одне питання. Студенти готують презентації , проекти по своїх питаннях, але повинні добре володіти знаннями по темі, особливо цікавитися новинами, які розкривають події відповідної теми. Знати і переживати сучасні події російсько-української війни 24.02.2022 р.

Хід заняття

I. Організаційна частина: рапорт чергового, поділ групи на команди, повідомлення учня про основні події в Україні, світі.

II. Повідомлення теми, плану заняття.

Вступне слово викладача: значення та актуальність теми, мета заняття, проблеми семінарського заняття.

III. Повторення та узагальнення навчального матеріалу. заслуховування та обговорення *виступів студентів, презентацій та проєктів*

Питання 3. РУХ ОПОРУ.

Використовуються методи та прийоми: проєкти, презентації, повідомлення студентів, есе на тему: «Моє життя в окупації», аналітичний міксер, історичні паралелі...

- Які течії руху Опору сформувалися в окупованій нацистами та їх союзниками Україні?

- Як ви оцінюєте діяльність УПА?

- Чи вважаєте ви УПА колабораціоністською, фашистською?

- Як ви оцінюєте діяльність Романа Шухевича?

- Чи були спроби об'єднання двох течій руху Опору?

- Що ви можете сказати про радянський партизанський рух на окупованих територіях України?

- Що ви знаєте про рух опору на окупованих територіях України з 24 лютого 2022 року під назвою «Жовта стрічка»?

Рекомендується додатковий матеріал: спогади очевидців про діяльність радянських партизан на теренах окупованої Вінниччини., щоденники А. Г. Кондратюка та порівняння їх оцінкою партизанського руху в Історії міст і сіл УРСР. Вінницька область.

IV. Підсумки. Під час заняття викладач фіксує відповіді учнів кожної команди, оголошує кількість балів, які набрала кожна команда і визначає місця переможців, виставляються оцінки. Якщо дозволяє час в межах заняття, можливо дати тестові завдання по цій темі.

V. Висновки. Викладач робить висновки з проведеного заняття, чи досяг мети під час семінару, студенти висловлюють власні думки стосовно теми.

VI. Домашнє завдання. Підготувати тему: Україна в роки Другої світової війни. Додаткове завдання скласти порівняльну таблицю діяльності різних течій руху Опору – українського національного, радянського, польського в якій відобразити цілі, ресурси, регіональне домінування, сторони конфлікту.

3.2. Діяльність більшовицьких партизан на виховних заходах та уроках Громадянської освіти на прикладі Вінниччини.

Радянський рух Опору був переважно поширений у центральних і східних областях України. Радянський Опір, на нашу думку, не можна називати українським, оскільки він відстоював насамперед інтереси не українського народу, а Москви.

Твердження про те, що українці, які брали участь у радянському русі Опору, мали лояльність до української державності в рамках СРСР, не виглядає переконливим. Адже реального наповнення ця «державність» ніколи не мала. Навпаки, сталінський режим виявляв надзвичайну ворожість до будь-яких проявів українського патріотизму[64].

Хоча близько половини учасників радянського Опору становили етнічні українці, їх об'єднувало почуття причетності до СРСР, усвідомлення себе, в першу чергу, як «радянських людей», і тільки потім як українців. У поняття «українець» і «Україна» вони радше вкладали територіальний, ніж національний зміст. Україну представники цього руху розглядали не інакше, як складову Радянського Союзу. У своїй боротьбі проти окупантів радянські підпільники і партизани пріоритетним вважали захист інтересів СРСР, а не України, або принаймні інтереси українського народу були для них невід'ємними від інтересів Радянської держави. Метою цієї течії було відновлення радянської влади та повернення українських земель до складу СРСР. За висновком О. Лисенка і В. Гриневича, «вторинність українського радянського патріотизму витікала передовсім із первинності в СРСР російського націоналізму, який навіть припинив на час прикриватися інтернаціональними гаслами» [64].

Головними атрибутами етнічної ідентичності є: групова самоназва, спільна історична пам'ять, відчуття батьківщини, один або декілька основних компонентів спільної культури, спогади про предків та почуття солідарності у значної частини спільноти. Посилення або ослаблення кожного з названих атрибутів для членів спільноти прямо пов'язане зі ступенем їх етнічної самосвідомості та рівнем етнічної консолідації всієї спільноти» [51]. На нашу

думку, такі фактори, як спільна історична пам'ять, відчуття батьківщини і чуття солідарності в етнічних українців, які брали участь в радянському русі Опору, були значно послаблені або робили їх ближчими до загальнорадянської ідентичності, ніж до загальноукраїнської[81]. Це була ідентичність радше регіональна, аніж національна.

Іншим важливим аспектом виховного заходу є аксіологічний вимір дій партизан у співвідношенні – цілі та засоби досягнення. В радянські часи широко використовувався термін «всенародна боротьба проти німецько-фашистських загарбників». Він, хоча й охоплював усі форми і методи протидії окупантам, проте виявився не зовсім точним, надто громіздким, а, отже, незручним для постійного використання. Натомість термін «антифашистський рух Опору» (скорочено: «рух Опору», «Опір») є більш компактним та загальноприйнятим у світовій історичній науці. Крім того, використання терміну «рух Опору» дає змогу розглядати антифашистську боротьбу в Україні не ізольовано, не лише в руслі подій в СРСР, а й у контексті всієї Другої світової війни, як складову загальноєвропейського руху Опору[37].

Зокрема, більша порівняно з радянським або югославським комуністичним рухом Опору пасивність польського або чеського Опору пояснювалася його відповідною стратегією. **Атантизм** передбачав накопичення сил, відмову від активності у веденні збройної боротьби, аби не провокувати масових каральних акцій окупантів проти мирного населення, збереження власних кадрів та вичікування слушного моменту для збройного виступу («тримання зброї при нозі», напоготові). Боротьба обмежувалася індивідуальним терором, саботажем, окремими диверсіями, захистом населення від економічного грабунку, антифашистською пропагандою, розбудовою підпільної мережі, накопиченням зброї і матеріальної бази. Цієї стратегії дотримувалися польська Армія Крайова, четники в Югославії, албанська Баллі комбетар, Литовська визвольна армія, грецька ЕДЕС, Українська Повстанська Армія. Отже, більша порівняно з комуністичними партизанами і підпільниками пасивність «буржуазних» фракцій у веденні збройної боротьби проти окупантів є їхньою характерною ознакою, що

відповідала їхнім завданням[90].

Концепції атантизму протистояла концепція «всенародної війни», поширена серед комуністичних течій руху Опору і, у першу чергу, серед радянських антифашистів. Їх метою була безкомпромісна, безжалісна, тотальна війна проти окупантів. М. Коваль назвав такі методи війни «екстремістськими» [64, с. 79]), підпорядкування своїх цілей та інтересів максимальному сприянню Червоній армії з залученням до боротьби переважної більшості населення та заподіянням ворогу якнайбільшої шкоди, незважаючи на власні втрати.

Для проведення виховного заходу пропонується підготовка презентації «Радянський партизанський рух на Вінниччині у 1941 – 1944 рр.». [Див. Додаток III.]. по закінченню обговорити наступні питання: Чому у 1941 р. опір окупації не набув значних розмахів? Діяльність партизан Вінниччини вияв народного Опору чи рука «москви»? Яка стратегія доцільніша – «всенародна боротьба проти німецько-фашистських загарбників» vs Атантизм?

По завершенню обговорення, висновки.

ГЛОСАРІЙ

Авторитаризм – політичний режим на засадах коли влада належить одній особі на принципах «вождизму»; «вождями» називали себе і керівники СРСР – до часу відмови від «культу особи» Сталіна). За допомогою засобів масової інформації та іншими шляхами у суспільстві створюється ілюзія їхньої загальнонародної підтримки, тим самим забезпечуючи легітимність режиму.

Айнзацгрупи (нім. *Einsatzgruppen*) – мобільні поліцейські формування, призначені знищувати «ворогів Райху». Були розформовані у 1943–1944 рр.

Антисемітизм – одна з форм національної ворожнечі (ксенофобії), об'єктом якої є євреї. Корені антисемітизму сягають часів етногенезу євреїв і формування юдаїзму як національної релігії, принципово відмінної від релігій племен і народів, серед яких жили євреї.

Атантизм – тпередбачав накопичення сил, відмову від активності у веденні збройної боротьби, аби не провокувати масових каральних акцій окупантів проти мирного населення, збереження власних кадрів та вичікування слушного моменту для збройного виступу («тримання зброї при нозі», напоготові). Боротьба обмежувалася індивідуальним терором, саботажем, окремими диверсіями, захистом населення від економічного грабунку, антифашистською пропагандою, розбудовою підпільної мережі, накопиченням зброї і матеріальної бази. Цієї стратегії дотримувалися польська Армія Крайова, четники в Югославії, Литовська визвольна армія, грецька ЕДЕС, Українська Повстанська Армія.

Геноцид (від грецького *genos* — родина, сім'я, плем'я і латинського *caedere* — вбивати) — крайня форма дискримінації, цілеспрямоване знищення повністю або частково окремих груп населення за національними, етнічними, расовими або релігійними мотивами. Визначення поняття «геноцид» вперше дав у своїй книзі «Принципи правління в окупованій Європі» (США, 1944) Р. Лемкін, який втік з Польщі від нацистських переслідувань, 9 грудня 1948 р. ООН прийняла «Конвенцію про запобігання та покарання злочину геноциду». З 1948 р. геноцид вважається міжнародним злочином.

Гестапо — таємна державна поліція Третього рейху, заснована в квітні 1933 р. для боротьби з супротивниками нацистського режиму (з 1939 р. і на окупованих територіях).

Гетто (від італійського *ghetto nuovo* — «нова ливарня») — ізольована частина середньовічного західноєвропейського міста, відведена для євреїв. Термін з'явився у Венеції (Італія, 1516 р.) і походить від назви ливарного заводу, поблизу якого розміщувався єврейський квартал. У ході здійснення нацистами «остаточного розв'язання єврейського питання» гетто створювалися як місця ізоляції євреїв і їх знищення шляхом позбавлення засобів існування (голод, епідемії) або як місця тимчасового утримання для подальшого знищення в таборах смерті або шляхом розстрілів.

Голокост (від англ. *Holocaust*, грецьк. *Аокаіатос*; — «всеспалення», жертвопринесення за допомогою вогню) — переслідування і масове знищення євреїв Європи нацистами і колабораціоністами в 1933-1945 рр. Термін вперше використав у 1960-х рр. в публіцистиці майбутній лауреат Нобелівської премії миру письменник Елі Візель як символ газових камер і крематоріїв в таборах смерті. У роки Другої світової війни було знищено 6 мільйонів євреїв у Європі.

Депортація (від латинського *deportatio* — вигнання, висилка) — примусова висилка людей і груп в іншу державу або іншу місцевість, зазвичай — під конвоєм. Термін «депортація» виник у кримінальному законодавстві Франції (XVIII-XIX ст.) для позначення особливих видів заслання. Один з елементів політики переслідування євреїв нацистами та їхніми союзниками.

Дискримінація (латинське *discriminatio* — «розрізнення») — невиправдана різниця у правах і обов'язках людини за расовою ознакою, за національністю, релігійними, політичними переконаннями, статтю та ін; умисне створення нерівноправних умов для держав або групи держав.

Жандармерія — частини німецької поліції, які виконували поліцейські функції в сільській місцевості.

Жид — давня назва євреїв в російській та українській мовах, спочатку не мало негативного, образливого відтінку. З 1930-х рр. в Україні нормативним стає термін «єврей», тому слово «жид» набуває образливого значення.

Жовта зірка (лата) — особливий відмітний знак, який за наказом нацистів повинні були носити євреї на підконтрольній владі Німеччини території в роки Голокосту — приклад дискримінації за національним (расовим) принципом. Найчастіше лата робилася зі шматка тканини жовтого кольору, в основному, у вигляді шестикутної зірки, в якій писалося слово «єврей» місцевою мовою.

«Залізна гвардія» — румунський фашистський рух (1927), організовував антисемітську пропаганду і сприяв переслідуванням євреїв. У 1944 р., після звільнення Румунії від фашизму, «Залізна гвардія» була розпущена і заборонена.

Історична пам'ять — сукупність відомостей про історичне минуле особистості, народу чи суспільства. В історії єврейського народу досить славних традицій, осіб і подій, якими можна пишатися і над якими потрібно горювати. Без осмислення минулого важко зрозуміти сьогодення і побудувати майбутнє.

Капо (італ. — голова; той, хто стоїть на чолі) — в'язень концтабору, відповідальний за роботу бригади ув'язнених, якого призначало німецьке командування СС. У його обов'язки входило стежити за дотриманням табірних правил, контролювати роботу ув'язнених.

Колабораціонізм (франц. collaboration — співробітництво) — усвідомлене, добровільне співробітництво під час війни з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі. Термін найчастіше застосовується в більш вузькому сенсі — як співробітництво з окупантами. У кримінальному законодавстві більшості країн світу факт колабораціонізму кваліфікується як злочин проти своєї держави, як державна зрада.

Концентраційний табір — місце ізоляції й утримання, переважно в нелюдських умовах, «небажаних елементів», оголошених ворогами Третього рейху (євреїв, комуністів, циган, радянських військовополонених, Свідків Єгови тощо). Табори були так названі, оскільки ув'язнені були фізично «сконцентровані» в одному

місці. Перший концтабір в Німеччині був створений в 1933 р. в м. Дахау для інтернування політичних ув'язнених.

Ксенофобія (від лат. *Cseno* — чуже, незнайоме, *fobio* — нелюбов, страх) — неприйняття чужого, незнайомого, може виявлятися в агресії щодо незрозумілих речей, незвичних традицій і т. п. У сучасному суспільстві виділяють такі види ксенофобії: расові та етнічні фобії (етнофобії), що визначають упередження і дискримінацію щодо осіб іншої раси або етнічної групи (білий і чорний расизм, антисемітизм та ін); релігійні фобії, що визначають страх і упередження по відношенню до прихильників різних релігійних орієнтацій; фобії щодо груп, які відрізняються за соціальними, культурними, матеріальними і фізичними ознаками.

Нацистська расова політика — політика расової дискримінації і ксенофобії в Третьому рейху, заснована на концепції расової чистоти.

Націонал-соціалізм (нацизм) — політичний рух з 1919 р., ідеологія гітлерівської Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії, форма суспільного устрою Німеччини з 1933 р. по 1945 р. характерні риси: жорстоке придушення прав людини, високий ступінь великодержавного шовінізму, політики державного антисемітизму, реалізація політики геноциду; у зовнішній політиці — прагнення до встановлення світового панування. Націонал-соціалізм проголошував своєю метою створення і затвердження на досить великій території расово чистої арійської держави, що має все необхідне для благополучного існування протягом довгого часу («тисячолітній рейх»).

«Ост», генеральний план — секретний нацистський план з проведення етнічних чисток на території Східної Європи, її німецької колонізації після перемоги над СРСР (планувалося виселення 31 млн. людей «неарійського» походження і заселення 10 млн. німецьких колоністів) і обмеження народжуваності. Після провалу «блискавичної війни» проти СРСР впроваджувалися лише окремі положення плану, особливо ті, що стосувалися економічного грабежу і масового знищення «неарійського» населення. Варіант плану був

розроблений до 1940 р. На Нюрнберзькому процесі план був визнаний злочинним.

Партизани — учасники нерегулярних військових формувань, які ведуть збройну боротьбу проти окупантів, пануючого режиму.

Партизанський рух — рух військових загонів, засланих у тил протилежної сторони, що діяли на окупованій території з диверсійно-розвідувальною метою. Вони координували дії з армією і частково залучали місцеве населення до своєї діяльності.

План «Барбаросса» — німецька таємна назва вторгнення в Радянський Союз 22 червня 1941 р. З нападу на СРСР почалося масове знищення євреїв на окупованих територіях.

Поряд з геноцидом вірмен в Османській імперії (1915-1916), циган (1939- 1945) ряд учених вважає Голокост одним з найвідоміших прикладів геноциду в ХХ столітті. Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» від 28 листопада 2006 р. стверджує: «Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом українського народу».

Радянський партизанський рух — антинацистський рух Опору збройних формувань на окупованій території з метою здійснення диверсійно-розвідувальних операцій, сприяння діям радянської армії, засвідчення населенню окупованих територій неминучості повернення радянської влади.

Райхскомісаріат Україна (РКУ) — адміністративне утворення (з 20 серпня 1941 р.), яке охоплювало частину сучасних українських і білоруських земель в період окупації в 1941-1944 рр. Частина Вінницької області, окупованої нацистами, входила в Генеральний округ Житомир. Тут були створені райони, керовані гебітскомісарами.

Рух Опору — національно-визвольний рух народів, окупованих Німеччиною та її союзниками в роки Другої світової війни. Боротьба набирала різних форм — від духовного опору до збройної боротьби.

Фашизм («союз, пучок, зв'язка, об'єднання») — узагальнена назва специфічно вкрай правих політичних рухів, ідеологій і відповідна їм форма правління

диктаторського типу, характерними ознаками яких є культ особистості, мілітаризм, тоталітаризм.

Циклон — Б — отруйний газ (ціанід), який нацисти використовували для вбивства євреїв у газових камерах.

Шовінізм (франц. chauvinisme) — ідеологія, що проповідує ідею національної переваги; протиставляє інтереси однієї нації перед іншою; розпалює національну ворожнечу і ненависть. Термін «шовінізм» утворений від імені героя комедії «Триколірна кокарда» Ніколя Шовена, який пов'язував велич Франції з поверненням часів Наполеона Бонапарта.

Юденрат (нім. Judenrat — єврейська рада) — єврейський орган самоврядування, в 1939 р. створений у Польщі з ініціативи німецької окупаційної влади в кожному єврейському гетто, а пізніше і на території СРСР. Повноваження юденрату: управління та забезпечення господарського життя і порядку в гетто, збір грошових коштів; відбір кандидатів для роботи в трудових таборах; виконання розпоряджень окупаційної влади. Юденрату формально підпорядковувалася єврейська поліція.

ВИСНОВКИ

Друга світова війна одна з найбільш досліджених тем історіографії і в той же час є об'єктом ідеологічних та політичних маніпуляцій, оцінки окремих подій є і на сьогодні суперечливими. Однією з таких тем є радянський партизанський рух на території Вінниччини. Ще донедавна гучно відзначався 22 вересня «День партизанської слави», були написані десятки історичних досліджень від статей до монографій, опубліковані мемуари та художні твори відзняті документальні та художні фільми. Концепт «всенародної боротьби в тилу ворога» належав до стрижневих конструктів радянської версії війни, що обстоювала тезу про гомогенність підокупаційного соціуму, його лояльність до Більшовицької системи й «відданість ідеям соціалізму». Однак наукові студії останньої чверті століття поступово та неухильно робили свою справу, деконструючи ідеалізовану схему і все більше виводячи її в площину суто наукового дискурсу.

Щоправда, нині спостерігається інша крайність: спроби піддати радянський рух Опору суцільній дегероїзації і дискредитації. Хутко долаючи відстань від ідеологеми «народні месники» до іншої, також не вичерпної – більшовицькі «диверсанти», ті, хто обстоює цю позицію, «виплюскують з водою і дитину». Насправді радянський підпільно-партизанський рух був багатовимірним, суперечливим, складним явищем, яке неможливо вкласти в «прокрустове ложе» ідеологізованих підходів. Тому проблема об'єктивного, неупередженого дослідження є актуальною.

Стан сучасної української історіографії руху Опору позначений поступовою відмовою від багатьох міфологізованих і застарілих положень, критичним осмисленням подій минулого. Без такої переоцінки неможливо зрозуміти ані шляхи розвитку, ані здобутки історичної науки. Водночас, дослідницький інструментарій збагатився новими підходами, концепціями та методами. Запорукою подальшого розвитку науки є збереження і використання досвіду попередників, а також і визначення напрямів майбутніх досліджень.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності та історизму. Реалізація цих принципів стала можливою завдяки використанню

загальнонаукових методів аналізу і синтезу, індукції та дедукції, міждисциплінарних, а також спеціальних методів дослідження. Завдяки цьому інструментарію здійснено аналіз і систематизацію історіографічних надбань, виявлення певних концепцій і напрямів в трактуванні антифашистського руху Опору в Україні, визначення новизни історичних знань, кола малодосліджених і невисвітлених питань, перспективних тем для подальших наукових розробок.

При підготовці дослідження було використано розлоге коло джерел – матеріали Державного архіву Вінницької області (розпорядження Вінницького обкому КП (б)У, звіти партизан про їх діяльність, трофейні матеріали, оцінки комісій по результатам окупації), мемуари та щоденники очевидців подій, збірники документів.

Необхідність вироблення ефективних методик для вивчення даної теми у закладах загальної середньої освіти зумовила проведення аналізу сучасного стану висвітлення у шкільних підручниках. Загальна тенденція висвітлення радянського руху Опору у підручниках має свої особливості – від героїзації радянського партизанського руху до неупереджених та виважених оцінок, відхід від міфологізації з культом жертвовності до антропологічних оцінок, постановка в сучасних підходах зважування телеологічної практики більшовиків та цінності людського життя, наявність глибоких суперечностей та різних векторів у практиці совєтської партизанки. Для нас також важливим є дослідження регіонального аспекту який висвітлений неналежно і потребує практичних методичних рекомендацій до вивчення цієї теми.

Партизанський рух на теренах Вінницької області у перший рік німецько-радянської війни є нічим іншим як вигадкою радянських ідеологів, яка була належно рафінована у повоєнний період. Сталінська доктрина війни не передбачала партизанського руху як засобу ведення воєнних дій оскільки війна відразу ж мала проходити на ворожій території тому місцеве керівництво тривалий час навіть не піднімало питання про організацію підпілля та партизанського руху, це означало би поширення панічних чуток та обернулося б негайними репресіями по законам військового часу. Відповідно не було

кваліфікованих спеціалістів з організації підпілля та партизанського руху, які б знали правила конспірації, проведення розвідувальних та диверсійних акцій. Стрімкий наступ вермахту не дозволив створити матеріальну базу партизанського руху, окрім того в області не було великих лісових масивів чи інших умов природно-ландшафтного характеру які б дозволяли переховуватися чи маневрувати. Ще одним фактором і дуже важливим були запровадження окупаційним режимом системи заручництва, яку продемонстрували при перших нагодах, за здійсненні диверсії запроваджувалися розстріли та репарації по відношенню до мирного населення. Ця обставина уже налаштовувала проти підтримки партизан. Окрім того у перший період окупації у нової влади були симпатки які були налаштовані проти сталінського тоталітаризму і щиро вмотивовані проти комуністичної влади. Та звісно ж вагомою була в 1941 – 1942 рр. ситуація на фронті який був дуже далеким і успішним для нацистської Німеччини, мотивації людей гинути за сталінський режим який приніс багато страждань та зазнавав поразок вочевидь не було. Вся діяльність партизан цього періоду полягала у кращому випадку в переховуванні та виживанні на окупованій території, досить часто це були навіть не маленькі групи, а одинаки які постійно переміщалися і переховувалися.

Після погромів 1941 – 1942 рр. підпільних більшовицьких організацій, партизанських груп та загибелі багатьох їх організаторів підпільно-партизанський рух поступово відроджується. Під впливом перемоги Червоної армії під Сталінградом поступово змінюються морально-політичні настрої населення краю. Масові розстріли населення, примусове вивезення молоді в рабство до Німеччини, введення нестерпної податкової політики, репресії, приниження людської гідності, створювали сприятливі умови для партизанства, хоча частина населення продовжувала займати вичікувальну позицію.

Таким чином, характеризуючи радянський партизанський рух на території Вінницької області у 1943 – 1944 рр. відзначимо наступні моменти. Відбувається організаційне структурування партизанського руху пов'язане з діяльністю УШПР. Зріст негативних настроїв внаслідок окупаційної політики та мотивації

частини мирних мешканців краю допомагати партизанам чи знаходити порятунок при загрозі трудової депортації чи інших репресивних дій. Кількісне зростання партизанських загонів та активізація їх діяльності. Радянським партизанським рухом охопленими стають в основному східні райони області, які формують свою управлінську структуру - міжрайонний підпільний партійний комітет (серпень 1942 р.), який у 1943 р. проголошують Вінницьким підпільним обкомом партії з ініціативи місцевих комуністів. У тому ж році на базі партизанського з'єднання О. Сабурова створюється Вінницький підпільний обком КП (б) У з москви. Таким чином, в області існують два підпільних обкома КП (б) У. один створений з москви, інший місцевими. Посилюється терор проти мирного населення у зв'язку з активізацією дій партизан. Піком піднесення партизанського руху стає січень – березень 1944 р., коли РСЧА наступає. Особливістю цього етапу стають не одинокі акції проти окупантів, а проведення рейдових операцій. З вигнанням німецьких окупантів частина партизанських загонів розформовується, інші йдуть в рейди на захід.

Вивчення партизанського руху в сучасній школі передбачає використання різних форм проведення уроків та виховних заходів.

Методика викладання теми «Партизанський рух на території України в роки Другої світової війни» передбачає всебічний аналіз його причин, етапів, значущості та наслідків. Варто звернути увагу на різноманітні групи, що входили до складу руху, їхні мотиви та форми діяльності. Важливо також проаналізувати взаємодію партизанського руху з іншими формами опірності та вплив його на перебіг війни. Важливим є досягнення навчальної мети – розкрити найважливіші події, факти, періоди другої світової війни; знати зміст понять, термінів по темі, природу їх виникнення та наслідки явищ часів війни; показати роль історичних осіб, воєначальників в період війни на території України; визначити масштаби втрат українського народу від воєнних дій, злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, виявляти розуміння глибини трагедії українців, як бездержавної нації в той час; на прикладі Вінниччини показати особливості руху Опору. Вагоме значення має розвиваюча мета – уміти

синхронізувати й простежувати динаміку подій Другої світової війни в Україні та визначати регіональну специфіку; на основі порівняльного аналізу робити аргументовані висновки щодо цих подій, а також подій російсько-української війни 24 лютого 2022 року; розвивати в учнів критичне мислення, вміння наводити історичні паралелі нашого минулого та сьогодення, вміння аргументовано висловлювати судження щодо учасників та історичних постатей часів війни. У площині усвідомлення національної ідентичності виховувати учнів у дусі патріотизму, національної свідомості та гідності, поваги до історичного минулого та боротьби українців за свою державність в наше сьогодення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО) Ф. Р. 2700. Од. зб. 49. – 135 арк. Постановления и распоряжения СНК СССР и ЦК ВКП (б). Исполком Винницкого обласного совета депутатов трудящихся.
2. ДАВіО. Ф. 425. Оп 1. Спр.1. 43 арк. 3. 29 июля 1941 г. Подпольные организации, партизанские отряды периода Великой отечественной войны 1941 – 1945 годов. Винницкая область. Директивы Совнаркома и ЦК ВКП (б) Партийным и советским организациям прифронтовых областей об организации борьбы против фашистских захватчиков.
3. ДАВіО. Ф. 425. Оп 1. Спр.2. 75 арк. 3. Подпольные организации, партизанские отряды периода Великой отечественной войны 1941 – 1945 годов. Винницкая область. Список коммунистов направленных для организации партизанского и подпольного движения на территории Винницкой области.
4. ДАВіО. Ф. 425. Оп 1. Спр.4. 242 арк.. 12.03 1943 – 19.01.1944 гг. Подпольные организации, партизанские отряды периода Великой отечественной войны 1941 – 1945 годов. Винницкая область. Фотокопии и копии с трофейных немецких документов, свидетельствующих о борьбе советских патриотов в годы отечественной в районе нахождения гитлеровской ставки под Винницей. Антисоветские листовки оккупационных властей.
5. ДАВіО. Ф. 425. Оп 1. Спр.522. 48 арк. 1 июля 1944 г./ Отчет о боевой и политической деятельности партизанского соединения имени Ленина под командованием Мечковского А. С.
6. ДАВіО. Ф. Р 2355. Оп. 8. Од.зб.5. Арк. 160. Сводные годовые отчёты по колхозам области за 1944 г.

ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

7. А завтра була війна... : документи, публікації, свідчення учасників Немирівського партизанського підпілля / Упоряд. І. Назаренко. Вінниця : НОВА КНИГА, 2008 . 184 с.

8. Вінницька область : табори для цивільного населення, тюрми та гетто // Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1945). К., 2000. 178 с.
9. Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) : зб. док. і матеріалів / упор.: М.Л. Бабій, С.С. Байда, М.М. Бех та ін. ; Парт. арх. Вінниц. обкому КП України ; Вінниц. обл. держ. архів. О. : Маяк, 1971. 307 с.
10. Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. / НАН України. Ін-т історії України. К., 2014. 151 с.
11. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944) Handbuch der Lager, Gefangnisse und Ghettos auf dem besetzten Territorium der UKRAINE (1941-1944) / упоряд. М.Г. Дубик. К. : Книжкова друк. наук. кн., 2000. 304 с.
12. Жизнь в оккупации. Винницкая область 1941 – 1944 гг. / Сост. В. Ю. Васильев, Р. Ю. Подкур, С. Д. Гальчак, Д. Байпау, А. Вайнер. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. 856 с.
13. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. К.: Політвидав України, 1986. 264 с.
14. Катастрофа (ШОА) и Сопротивление. Винницкая область: свидетельства евреев-узников концлагерей и гетто, участн. партизан. движения и подпол. борьбы / ред.: П. Агмон, А. Степаненко ; сост.: И. Маляр, Ф. Винокурова. К. ; Тель-Авив, 1994. 191 с. (Док. и материалы по истории евреев периода нацист. оккупации. 1941-1944).
15. Лисенко О., Перехрест О., Перехрест І., Іржавська А. Демографічні втрати України в роки Другої світової війни // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси у 2-х книгах. Кн.2. К.: «Наукова думка», 2011. 1026 с..
16. Насильство над цивільним населенням. Вінницька область. Документи органів держбезпеки. 1941-1944 рр. Насильство над цивільним населенням.

Вінницька область. Документи органів держбезпеки. 1941-1944 / Авторі-упорядники: Валерій Васильєв, Сергій Гула, Павло Кравченко, Роман Подкур, Вольфганг Шнайдер. К.: Видавець В. Захаренко, 2020. 556 с.

17. Система управління окупованими територіями України // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття : іст. нариси / ред. кол.: В. А. Смолій (голова редколегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.) [та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. К. : Наукова думка, 2011. Кн. 1. 962 с.

18. Сообщение Винницкого областного статистического управления о злодеяниях оккупантов по 24 районам области. 12 мая 1944 р. // Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 : док. и материалы : в 3 т. К., 1980. Т. 3 : Украинская ССР в завершающий период Великой Отечественной войны (1944-1945 гг.).

19. У лещатах «нового порядку»: населення Вінниччини під нацистським окупаційним режимом: Збірник документів і матеріалів / Авторі-упорядники: С. Д. Гальчак, В. М. Чехівський. Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2013. 336 с.

20. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941 – 1945 рр.): Наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд.: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький та ін.; Редкол.: В.А. Смолій та ін. К.: Парламентське вид – во, 2001.

21. Чайковський А.С. Невідома війна: (Партизанський рух в Україні 1941—1944 рр. мовою документів, очима історика.). К.: Україна, 1994. 255с.

22. Черниш А. Й. Немирівщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.: події, спогади безпосередніх учасників, свідчення очевидців, документи, історико-публіцист коментар. Вінниця: ТОВ Консоль, 2006. 527 с.

МЕМУАРИ

23. Бурченко Д. Т. Рейд к Южному Бугу. К.: Политиздат, 1988. 239 с.

24. Вінничани на Великій Вітчизняній: Книга спогадів жителів міста над Бугом про свою молодість, обпалену війною. В 3 томах. Вінниця, Віноблдрукарня, 1999 - 2001.

25. Куликов В. Я. Окупація Вінниці. Свідectвo очевидця. К.: Изд. ПАРАПАН, 2012. 384 с.
26. Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941-1944 / Колл. составителей: О.В. Бажан, С.И. Власенко, А.В. Кентий, Л.В. Легасова, В.С. Лозицкий (рук.). М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. 670 с.
27. Пирогова М. Невловимий Саша Жалов: розповідь доньки партизана: до 100-річчя від дня народження партизана-героя Максима Сергійовича Корнійчука / Упорядкув. Ю. П. Нагорний. Вінниця: Горбачук І. П., 2011. 144 с.

МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ

28. Александров Д. Про вінничан, загиблих у німецьких таборах// Вінницька газета. 2005. 15 лютого.
29. Анатолій Войнаровський, Ілля Ковальов. Газета «Вінницькі Вісті» як джерело до діяльності української влади в умовах німецької окупації в 1941 р. //Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 48. Збірник наукових праць / За заг. ред. О. А. Мельничука. Вінниця: ВДПУ, 2024. С. 134 – 143.
30. Анатолій Войнаровський, Наталка Жмуд. Організація радянського партизанського руху на Вінниччині у 1941 р.: міфи та реалії./ Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXII Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 11 червня 2021 р. / Ред. кол. : Ю. А. Зінко (відп. ред.) та ін. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2021.
31. Бабій М. Л. В той тяжкий час // Матеріали II історико-краєзнавчої конференції «Вінниця: минуле і сучасне» присвяченої 50-річчю визволення м. Вінниці від німецько-фашистських загарбників. Вінниця, 1994. С.49-56.
32. Баніт Я.Ф. Партизанськими стежками Чорного лісу : [про діяльн. підпіл. групи, яка діяла в с. Бруслинів Літин. р-ну, розповідає зв'язкова партизан. загону ім. Леніна] / Я.Ф. Баніт, зап. Н. Заїка // Літин. новини. 2008. 20 вересня.
33. Безуглий І. Таємниці «Вервольфа» (про комуністів партизанського загону І. І. Калашникова, що діяв в районі ставки) // Вінницька правда. 1961. 28 травня.

34. Безуглий І. Це було під Вінницею (про партійну боротьбу та підпільників, які діяли в районі ставки) // Радянська Україна. 1960. 23 лютого; 3 березня; 20 березня; 10 квітня; 9 травня; 16 серпня.
35. Белканія С.П. Підпільна група «Медик»./ С.П. Белканія // Вінницька газета. 1993. 19 березня.
36. Белканія С.П. У підпіллі теж кувалась перемога: [спогади підпільника, почесного громадянина Вінниці С.П. Белканія] / С.П. Белканія // Вінницька правда. 2005. 21- 30 квітня.
37. Будьонна Л. З історії руху опору на Вінниччині : Л. Будьонна // Вінниц. газ. 2005. 12 квітня.
38. Бялік М. Європейський рух опору на Вінниччині в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1944 рр. / М. Бялік // Вісн. студент. наук. т-ва іст. фак. : матеріали щоріч. студ. наук. конф. «Актуальні проблеми історії та правознавства у дослідженнях молодих науковців» / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2004. Вип. 5. С. 112-114.
39. Вайнер Амір. Збагнути війну: Друга світова і доля більшовицької революції. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. 440 с.
- 40.** В'ячеслав Літинський. Партизанський рух на території Вінниччини у роки Другої світової війни (за усноісторичними студіями).// Вінниччина минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. До 80- річчя початку німецько-радянської війни. Матеріали XXXII Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю. 11 червня 2021 р. / ред. кол. : Ю. А. Зінько (відп. редактор), С. М. Василюк, С. А. Лапшин, В. О. Гребеньова (відп. секр.) та ін. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2021. 316 с.
41. Вініковецький, С.Я. Документи й матеріали Державного архіву Вінницької області – важливе джерело з історії Вінниччини в період Великої Вітчизняної війни / С.Я. Вініковецький, В.П. Воловик // Тези доп. 11-ї Вінниц. обл. історико-краєзн. конф. Вінниця, 1992. С. 77-78.

42. Войнаровський А. В., Мазур І.В. Історія Вінниччини в 1941 – 1944 рр. у дослідженнях науковців та краєзнавців.// Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження/ Відп. ред. Ю.Зінько. Вінниця, 2014. 320 с.// С. 9 – 10.
43. Володимир Петренко. «Кооператори Вінниччини в підпільно-партизанському Русі Опору 1941-1944 рр.»// Вінниччина минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. До 80- річчя початку німецько-радянської війни. Матеріали XXXII Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю. 11 червня 2021 р. / ред. кол. : Ю. А. Зінько (відп. редактор), С. М. Василюк, С. А. Лапшин, В. О. Гребеньова (відп. секр.) та ін. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2021. 316 с.
44. Гальчак С. Боротьба народних месників [на окупованій території Вінниччини] / С. Гальчак // Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 груд. 1943 р. – 28 берез. 1944 р.) : монографія / С. Гальчак. 3-тє вид., допов., перероб. Вінниця, 2010. С. 125-180.
45. Гальчак, С. Боротьба радянських партизанів і підпільників проти здійснення загарбниками масової депортації населення Поділля в нацистську Німеччину / С. Гальчак // Матеріали XI Поділ. історико-краєзн. конф. Кам'янець-Поділ., 2004. С. 59-69.
46. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944/А. Гогун. 2-е изд., испр. и доп. М.: (РОССПЭН), 2012. 527 с.
47. Горб Е. У пам'яті народній (до 30-річчя загибелі підпільників В. Голубенка, Юлії Серги, М. М. Алексєєвої) // Комсомольське плем'я. 1973. 1 лютого.
48. Грейц Б. Спогади про Велику Вітчизняну війну : [про діяльн. підпільників у Жмеринці 1942-1943 рр.] / Б. Грейц // Інфо Жмеринка. 2009. 20 берез.
49. Григорчук П. УПА на Вінниччині: специфіка та особливості боротьби // Тези доповідей і повідомлень 18 Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1998. С.75-76.

50. Гринчук М. Комісар Вінницького партизанського з'єднання В.В. Сашко [з м. Тульчин] // Вінниц. правда. 1978. 10 квіт.
51. Драч О. О. Історична антропологія як новітня парадигма історіописання// Актуальні проблеми сучасної освіти та науки в контексті євроінтеграційного поступу. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк, 26-27 квітня 2018 року. – 58 с. (С. 26-27)
52. День партизанської слави : [про підпіл. групу, яка діяла в Літині та в с. Майдан-Борківський (нині с. Залужне)] // Літин. вісник. 2008. 18 верес.
53. Дмитрук О. Про що мовчали архіви : [про підпіл. рух у Вінниці під час війни] / О. Дмитрук // Вінниц. газ. 2005. 27 січ. С. 4.
54. Друга світова війна: переосмислення. Методичний посібник/ І. Батирєва, А. Войнаровський, Н. Жмуд, О. Коляструк, П. Кравченко, О. Криворучко, Р. Подкур. Вінниця, 2019. 20 с.
55. Закревський І. Партизанські стежки Параски Печеної: [про П. Є. Печену, дружину командира партизан. загону С. О. Печеного із с. Джулинка Бершад. р-ну] // Бершадський край. 2012. 26 жовтня.
56. Зарубинський, О.О. Роль партійної преси в активізації партизанського й підпільного руху на Вінниччині в роки Великої Вітчизняної війни / О.О. Зарубинський // Тези доп. 8-ї Вінниц. обл. історико-краєзн. конф. Вінниця, 1989. С. 77.
57. Зінько Ю. А. Вклад населення Вінниці у перемогу над фашистською Німеччиною // Матеріали II історико-краєзнавчої конференції «Вінниця: минуле і сучасне» присвяченої 50-річчю визволення м. Вінниці від німецько-фашистських загарбників. Вінниця, 1994. С.77-79.
58. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. 778 с./ С. 50-57.
59. Калитко, С.Л. Антифашистський рух у Вінниці в роки окупації. 1941-1944 : спроба узагальнення / С.Л. Калитко, В.П. Воловик, І.В. Мазило // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. / НАНУ, Ін-т історії України. К., 2002. Вип. 6. С. 252-254.

60. Калюжний В. С., Вітковський В. М., Бобровников Л. З. До таємниць «Вервольфу» (за документами КДБ) // Матеріали II історико-краєзнавчої конференції «Вінниця: минуле і сучасне» присвяченої 50-річчю визволення м. Вінниці від німецько-фашистських загарбників. Вінниця, 1994. С.60-62.
61. Климчук М. Діяльність ОУН-УПА на Вінниччині // Шлях перемоги. 1999. 5 трав. С. 5.
62. Книга Пам'яті України.: Вінницька область. У 3 т. / Гол. ред. колегії С.Г.Азаров . К.: Наукова редакція Головної редакційної колегії Книги Пам'яті України при видавництві «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1994.
63. Костюк О. С. Діяльність українських націоналістів на Вінниччині у 1941-1943 рр. // Тези доповідей 12 Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1993. С.57-59.
64. Лисенко О. Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси у двох книгах. (Гол. ред. кол. В. А. Смолій) Книга перша. К.: Наукова думка, 2010. С. 9-42.
65. Мазило І. До питання про ОУН-УПА на Вінниччині в роки Другої світової війни // Тези доповідей і повідомлень 18 Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1998. С.78-79.
66. Мазило І.В. Антифашистський рух у Вінниці в 1941-1944 рр. : спроба узагальнення // Матеріали наук. конф. викладачів іст. ф-ту., присвяч. 90-річчю Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2011. С. 21-23.
67. Мазило І.В. З історії боротьби трудящих Вінниччини проти фашистських загарбників / І.В. Мазило // Тези доп. 8-ї Вінниц. обл. історико-краєзн. конф. Вінниця, 1989. С. 80.
68. Мазило, І.В. Сторінки історії антифашистського руху опору у м. Вінниці 1941-1944 рр. як засіб патріотичного виховання // Сучасні проблеми науки та освіти. Х., 2002. С. 252.
69. Малигін А. УПА на Вінниччині (1941-1944) // Час. 1997. 9-15 жов. С.12.

70. Мельничук Л. С., Мельничук І. П. Патріотичний рух вінничан за надання всебічної допомоги фронту в роки Великої Вітчизняної війни // Матеріали ІІ історико-краєзнавчої конференції «Вінниця: минуле і сучасне» присвяченої 50-річчю визволення м. Вінниці від німецько-фашистських загарбників. Вінниця, 1994. С.80-83.
71. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. К.: Генеза, 2006. 328 с.
72. Могилевська Г. Й. Обпалені війною імена: тульчинці в горнилі воєн. - Тульчин, 1999. 197 с.
73. Мрачковська Л. Запроданець // Вінницька правда. - 1989. - 28 лютого.
74. Мудраченко М. Друга партизанська бригада 1942–1944: від партизанщини до партизанства. Вінниця, 2015. 568 с.
75. Ніколаєць Юрій, Щербатюк Володимир, Партизанський рух в Україні на початку війни: розвінчання міфів // День.-2000.-5 травня.
76. Пашенко М. Н. В редакцію не вернулись...: Повесть о Жмеринских патриотах. Винница: Консоль, 2004. 260 с.
77. Петрова А. Становище на Поділлі в роки німецької окупації (1941-1944) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця: ВДПУ, 2005. - С. 259-266.
78. Пижи́к А. М. , Черевичний Г.С. Методика викладання історії в школі: методичні рекомендації до вивчення дисципліни та проходження студентами педагогічної практики. Видання 2 доповнене. К. ТОВ «Юстон», 2020. 125 с.
79. Пирогова (Корнийчук), М. В рядах народных мстителей : [участь євреїв в антифашист. боротьбі на Вінниччині] / М. Пирогова (Корнийчук). Винница, 2011. 39 с.
80. Пирогова М.М. Підпільні організації 2-ї партизанської бригади, які діяли на Поділлі : відом., зібрані з відкр. джерел / М.М. Пірогова // Невловимий Саша Жалов : розповідь доньки партизана : до 100-річчя від дня народж. партизана-героя М.С. Корнійчука / авт. тексту М.М. Пірогова ; упорядкув. Ю.П. Нагорний. Вінниця, 2011.

81. Пометун О. І. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник / О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов. К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
82. Пономаренко П.К. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков 1941-1944 / П.К. Пономаренко. М. : Наука, 1986. 440 с.
83. Пшук І. П. Комуністи-організатори і керівники Вінницького підпілля // Наукові праці з історії КПРС. Міжвідомчий науковий збірник. 1975. Вип. 6. С. 66-72.
84. Рекрут Я. Колишній вихователь дитбудинку - Праведник України: про присвоєння звання М. З. Жуку, який в роки окупації рятував єврейських дітей // Робітнича газета. 2000. 6 жов. С. 2.
85. Рекрут Я. Сусанін з Поділля: Про патріота підпільника із с. Нараївка Гайсинського р-ну С. М. Броневицького // Робітнича газета. - 2005. - 11 січ.
86. Роговий О. Соб у вогні. Краєзнавчі нариси. Вінниця, БІКОМ, 1994. 72 с.
87. Роки ідуть - пам'ять живе. Вінниччина у Другій світовій війні 1939-1945 рр. : бібліогр. покажч. / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: Г. М. Авраменко, О. Ю. Антонюк, О. М. Зелена ; авт. передм. «Вінниччина в період нацистського геноциду та визволення її від гітлерівських загарбників» С. Д. Гальчак ; ред. С. В. Лавренюк ; відп. за вип. Л. Б. Сеник. Вінниця, 2019. 456 с. (До 75-ї річниці звільнення Вінниччини від нацистських загарбників у Другій світовій війні).
88. Семенко Л. І. Театральне життя у Вінниці під час окупації 1941-1943 рр. // Подільська старовина. Вип. 4: до 90-річчя музею / Вінницький обласний краєзнавчий музей. Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2008. С. 341-349.
89. Сергій Гальчак. Поділля в роки Другої світової війни (1939 – 1945): Монографія. Вінниця: ТОВ "Меркьюрі-Поділля", 2018, 656 с.
90. Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Україні (1939-1944 рр.): історіографія проблеми. Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. Дніпро: Герда, 2017. 460 с.

91. Стецкевич В. Радянська історіографія Другої світової війни // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси у двох книгах / Гол. ред. кол. В. А. Смолій Книга перша. К.: Наукова думка, 2010. С. 43 - 82.
92. Тарасюк Л. Крізь роки, крізь відстані : [партизан. рух на Гайсинщині] // Трибуна праці. 2006. 23 верес.
93. Шайкан В.О. Колабораціонізм в Україні у роки Другої світової війни: причини виникнення, особливості, масштаби // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. К.: Сфера, 2005. 672 с.
94. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник / Г.Г. Яковенко. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

ПІДРУЧНИКИ

95. Власов В. С. Історія України (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с.
96. Ганна Хлібовська, Марія Крижановська, Оксана Наумчак. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2023. 292 с.
97. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 240 с. : іл.
98. Історія України: Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень. О. І. Пометун, Н. М. Гупан. Київ, «Освіта», 2012. 336 с.
99. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. С 65 Історія України [рівень стандарту] : підручник для 10 кл. закладів загальн. серед. освіти / Н.М. Сорочинська, О.О. Гісем. — Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2018. 256 с. : іл.
100. Турченко Ф. Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917 – 1945. 10 клас. Підручник для середніх загальноосвітніх шкіл. К., Генеза, 2000. 384 с.

101. Турченко Ф. Г., Панченко П. П., Тимченко С. М. Новітня історія України (1939 – поч. ХХІ ст.). Підручник для 11 кл. серед. загальноосвітніх навчальних закладів. К., Генеза, 2007. 384 с.

ДОДАТКИ

Додаток І.

Населені пункти Вінницької області, спалені (повністю або частково) (вказано назви районів до адміністративно-територіальної реформи 2019 р.) нацистськими окупантами в 1941-1944 рр.:

№ п/п	Назва населеного пункту, район	Кількість спалених дворів (житлових будинків)	Кількість людських Жертв
1.	с. Багринівці, Літинський р-н	Спалено 5 дворів	Розстріляно 5 чол.
2.	с. Байраківка, Немирівський р-н	Спалено 57 дворів	Розстріляно 1 чол.
3.	с. Березівка, Чернівецький р-н	Спалено 15 дворів	Розстріляно 1 чол.
4.	с. Березна, Хмільницький р-н	Спалено 30 дворів	Розстріляно 2 чол.
5.	с. Берізки-Чечельницькі, Чечельницький р-н	Спалено 49 дворів	Розстріляно 19 чол.
6.	с. Білий Рукав, Хмільницький р-н	Спалено 13 дворів	Не встановлено
7.	с. Біликівці, Жмеринський р-н	Село спалено частково	Розстріляно 8 чол.
8.	с. Блажіївка, Козятинський р-н	Спалено 13 житлових будинків	Не встановлено
9.	с. Бондурівка, Немирівський р-н	Спалено 23 двори	Розстріляно 8 чол.
10.	смт Браїлів, Жмеринський р-н	Спалено 103 двори	Загинуло 1430 чол.
11.	с. Брицьке, Липовецький р-н	Спалено 124 житлових будинки	Розстріляно 43 чол. (інші дані-24 чол.)
12.	с. Бруслинів, Літинський р-н	Село спалено повністю (396 житлових будинків)	Розстріляно 42 чол.
13.	с. Бруслинівка (Яцківці), Літинський р-н	Село спалено повністю (290 житлових будинків)	Розстріляно 41 чол. (інші дані-34 чол.)
14.	с. Бугринівка (ввійшло до м. Хмільник)	Спалено 57 дворів	Розстріляно 14 чол.
15.	с. Будки, Немирівський р-н	Спалено 3 двори	Розстріляно 4 чол.
16.	с. Булаї, Погребіщенський р-н	Спалено 11 дворів	Не встановлено
17.	с. Василівка, Іллінецький р-н	Село спалено повністю	Розстріляно 11 чол.
18.	с. Василівка, Жмеринський р-н	Село спалено частково	Не встановлено

19.	с. Вахнівка, Липовецький р-н	Спалено 76 дворів	Розстріляно 56 чол.
20.	с. Велика Жмеринка (ввійшло до м. Жмеринка)	Спалено 20 дворів	Розстріляно 12 чол.
21.	с. Велика Стратіївка, Тростянецький р-н	Спалено 2 двори	Розстріляно 2 чол.
22.	с. Верхівка, Тростянецький р-н	Спалено 23 житлових будинки	Загинуло більше тисячі чол.
23.	с. Вишенька, Хмільницький р-н	Село спалено частково	Розстріляно 15 чол.
24.	с. Вищеольчедаїв, Мурованокуриловецький р.	Село спалено частково	Розстріляно 24 чол.
25.	с. Війтівці, Липовецький р-н	Спалено 43 житлових будинки	Розстріляно 35 чол.
26.	с. Володимирівка, Іллінецький р-н	Село спалено частково	Розстріляно 64 чол.
27.	с. Воскодавинці, Козятинський р-н	Спалено 2 двори	Не встановлено
28.	с. Гавришівка, Вінницький р-н	Спалено 3 двори	Розстріляно 2 чол.
29.	с. Гопчиця, Погребищенський р-н	Спалено 19 житлових будинків	Розстріляно 26 чол. (інші дані- 21 чол.)
30.	с. Гранів, Гайсинський р-н	Спалено 17 дворів	Розстріляно 70 чол.
31.	с. Гуменне, Вінницький р-н	Спалено 15 дворів	Не встановлено
32.	ст. Дашів, Іллінецький р-н	Спалено частково	Не встановлено
33.	с. Дашківці, Літинський р-н	Спалено 2 двори	Розстріляно 1 чол.
34.	с. Демидівка, Жмеринський р-н	Спалено 27 дворів	Розстріляно 2 чол.
35.	с. Держанівка, Хмільницький р-н	Спалено 5 дворів	Розстріляно 2 чол.
36.	с. Дмитрашківка, Піщанський р-н	Спалено 2 двори	Розстріляно 12 чол.
37.	с. Жабокрич (ввійшло до с. Торків), Тульчинський р-н	Спалено 24 двори	Розстріляно 2 чол.
38.	с. Жадани, Іллінецький р-н	Спалено 2 житлових будинки	Розстріляно 16 чол.
39.	с. Жданівка, Хмільницький р-н	Спалено 14 дворів	Розстріляно 35 чол.
40.	с. Жуківці, Жмеринський р-н	Спалено 19 дворів	Розстріляно 11 чол.
41.	с. Журавліка, Барський р-н	Спалено 8 дворів	Розстріляно 13 чол.
42.	с. Загнітків, Піщанський р-н	Спалено 43 двори	Загинуло 150 чол.
43.	с. Заливанщина, Калинівський р-н	Спалено 17 дворів	Не встановлено
44.	с. Зеленянка, Крижопільський р-н	Спалено 19 дворів	Розстріляно 2 чол.

45.	с. Іванківці, Козятинський р-н	Спалено 9 дворів	Розстріляно 1 чол.
46.	с. Іваньки, Липовецький р-н	Спалено 18 дворів	Розстріляно 9 чол.
47.	с. Кам'янка (Майдан-Курилівський), Літинський р-н	Спалено 4 двори	Розстріляно 10 чол.
48.	с. Кам'яногірка, Іллінецький р-н	Село спалено частково	Розстріляно 40 чол. з сіл Кам'яногірка та Китайгород (серед них 2-є дітей)
49.	с. Китайгород, Іллінецький р-н	Спалено 49 дворів	
50.	с. Кам'яногірка, Калинівський р-н	Село спалено частково	Розстріляно 2 чол.
51.	с. Кармалюкове (Головчинці), Жмеринський р-н	Спалено 13 дворів	Розстріляно 6 чол.
52.	с. Качанівка, Хмільницький р-н	Спалено 7 дворів	Розстріляно 16 чол.
53.	с. Кивачівка, Теплицький р-н	Спалено 13 дворів	Розстріляно 3 чол.
54.	с. Кирнасівка, Тульчинський р-н	Спалено 7 дворів	Розстріляно 1 чол.
55.	с. Клебань, Тульчинський р-н	Спалено 6 дворів	Розстріляно 1 чол.
56.	с. Козачівка (ввійшло до смт Браїлів), Жмеринс. р-н	Спалено 19 дворів	Розстріляно 4 чол.
57.	с. Комарів, Вінницький р-н	Спалено 2 двори	Розстріляно 8 чол.
58.	с. Копіївка, Тульчинський р-н	Спалено 3 двори	Не встановлено
59.	с. Коростівці, Жмеринський р-н	Спалено 3 двори	Розстріляно 13 чол.
60.	с. Кошлани, Оратівський р-н	Спалено 3 двори	Розстріляно 59 чол. (інші дані-10 чол.)
61.	с. Красне, Жмеринський р-н	Спалено 14 дворів	Розстріляно 7 чол.
62.	с. Красносілка, Бершадський р-н	Спалено 6 дворів	Розстріляно 25 чол. (інші дані-5 чол.)
63.	с. Кривошії, Хмільницький р-н	Спалено 7 дворів	Розстріляно 7 чол.
64.	с. Криштопівка, Іллінецький р-н	Село спалено повністю (285 житл. будинків)	Розстріляно 47 чол. (інші дані-35 чол.)
65.	с. Крупин, Хмільницький р-н	Спалено 2 двори	Розстріляно 1 чол.
66.	с. Курашівці, Мурованокуриловецький р.	Спалено 5 дворів	Розстріляно 1 чол.
67.	с. Куренівка, Чечельницький р-н	Спалено 11 дворів	Розстріляно 2 чол.
68.	с. Кустівці, Хмільницький р-н	Спалено 64 двори	Розстріляно 10 чол.

69.	с. Лаврівка, Вінницький р-н	Спалено 65 дворів	Розстріляно 4 чол.
70.	с. Леляки, Жмеринський р-н	Спалено 50 дворів (інші дані-40 дворів)	Розстріляно 18 чол. (інші дані-12 чол.)
71.	смт Липовець, Липовенцький р-н	Селище спалено частково	Загинуло понад 4 тис. чол.
72.	с. Лисогірка, Жмеринський р-н	Село спалено частково	Не встановлено
73.	с. Лисянка, Жмеринський р-н	Спалено 2 двори	Розстріляно 3 чол.
74.	с. Лопатинці, Жмеринський р-н	Спалено 5 дворів	Розстріляно 5 чол.
75.	с. Лука Жабокрицька (ввійшло до с. Сільниця) Тульч.р.	Село спалено частково	Не встановлено
76.	с. Любомирка, Чечельницький р-н	Спалено 16 дворів	Розстріляно 17 чол.
77.	с. Людавка, Жмеринський р-н	Спалено 15 дворів	Загинуло 570 чол.
78.	с. Майдан-Бобрик, Літинський р-н	Село спалено повністю (132 житлових будинки)	Розстріляно 21 чол.
79.	с. Мазурівка (ввійшло до м. Хмільник)	Спалено 52 двори	Розстріляно 4 чол.
80.	с. Мала Киріївка, Бершадський р-н	Спалено 14 дворів	Розстріляно 21 чол.
81.	с. Мала Тернівка (ввійшло до с. Тернівка) Крижоп. р-н	Спалено 40 дворів	Розстріляно 15 чол.
82.	с.МалийЧернятин (ввійшло до с. Чернятин), Калин. р-н	Село спалено повністю (416 житлових будинків)	Розстріляно 8 чол.
83.	с. Малі Хутори (ввійшло до м. Вінниця)	Спалено 10 дворів	Розстріляно 3 чол.
84.	с. Медвеже Вушко, Вінницький р-н	Спалено 7 дворів	Не встановлено
85.	с. Медівка, Оратівський р-н	Село спалено частково	Розстріляно 7 чол.
86.	с. Межирів, Жмеринський р-н	Спалено 84 двори	Загинуло 281 чол.
87.	с. Миколаївка, Літинський р-н	Спалено 7 дворів	Розстріляно 1 чол.
88.	с. Мітлинці, Гайсинський р-н	Село спалено повністю (459 житл. будинків)	Розстріляно 15 чол.
89.	с. Москалівка (ввійшло до смт Браїлів), Жмеринс. р-н	Спалено 20 дворів	Розстріляно 6 чол.
90.	с. М'якохід, Бершадський р-н	Спалено 3 двори	Розстріляно 3 чол.
91.	с. Нападівка, Липовецький р-н	Спалено 74 двори	Розстріляно 12 чол. (інші дані-8 чол.)

92.	с. Непедівка, Козятинський р-н	Спалено 14 дворів	Не встановлено
93.	с. Нишівці, Мурованокуриловецький р.	Село спалено частково	Розстріляно 43 чол.
94.	с. Новоукраїнка, Чечельницький р-н	Спалено 33 житлових будинки	Розстріляно 10 чол. (серед них-2 дітей)
95.	с. Озерна, Погребищенський р-н	Спалено 8 дворів	Розстріляно 1 чол.
96.	с. Олександрівка, Літинський р-н	Спалено 63 двори	Розстріляно 13 чол.
97.	с. Олексіївка, Іллінецький р-н	Село спалено частково	Не встановлено
98.	с. Ординці, Погребищенський р-н	Спалено 16 дворів	Розстріляно 2 чол.
99.	с. Павлівка, Крижопільський р-н	Село спалено повністю (350 житлових будинків)	Загинуло 66 чол. (інші дані-48 чол.)
100.	с. Панасівка, Козятинський р-н	Спалено 15 дворів	Розстріляно 6 чол.
101.	с. Паріївка, Погребищенський р-н	Спалено 3 двори	Розстріляно 16 чол.
102.	с.Партизанське (Сталінка), Бершадський р-н	Село спалено повністю	Розстріляно 31 чол.
103.	с. Пархомівка, Іллінецький р-н	Спалено 87 житлових будинків	Розстріляно 47 чол. (інші дані-38 чол.)
104.	с. Пеньківка, Літинський р-н	Село спалено повністю (520 житлових будинків)	Розстріляно 64 чол. (інші дані-49 чол.)
105.	с. Пиківська Слобідка, Літинський р-н	Село спалено повністю	Не встановлено
106.	с. Писарівка, Вінницький р-н	Спалено 2 двори	Не встановлено
107.	с. Підвисоке, Оратівський р-н	Спалено 120 дворів	Розстріляно 27 чол.
108.	с. Підлісне (Майдан-Супрунівський), Літинський р-н	Село спалено частково	Розстріляно 9 чол.
109.	с. Подорожня, Хмільницький р-н	Спалено 74 двори	Розстріляно 11 чол.
110.	с. Порубинці (ввійшло до м. Хмільник)	Спалено 9 дворів	Не встановлено
111.	с. Поташня, Бершадський р-н	Село спалено частково	Не встановлено
112.	с. Потоки, Жмеринський р-н	Спалено 18 дворів	Розстріляно 5 чол.
113.	с. Пузирки, Козятинський р-н	Спалено 49 дворів	Розстріляно 8 чол.
114.	с. Пултівці, Жмеринський р-н	Спалено 64 двори	Розстріляно 109 чол.
115.	с. Рахни, Гайсинський р-н	Спалено 73 двори	Розстріляно 4 чол.

116.	с. Рахни-Лісові, Шаргородський р-н	Спалено 4 двори	Розстріляно 3 чол.
117.	с. Рахни-Польові, Тиврівський р-н	Спалено 21 житловий будинок	Розстріляно 14 чол.
118.	с. Рахнівка, Гайсинський р-н	Спалено 58 житлових будинків	Розстріляно 13 чол.
119.	с. Рів, Жмеринський р-н	Спалено 60 дворів	Розстріляно 10 чол.
120.	с. Рівне, Мурованокуриловецький р.	Село спалено частково	Розстріляно 61 чол.
121.	с. Ріжок, Літинський р-н	Спалено 8 дворів	Розстріляно 3 чол.
122.	с. Рожепи, Жмеринський р-н	Спалено 4 двори	Розстріляно 2 чол.
123.	с. Рожнятівка, Томашпільський р-н	Спалено 14 дворів	Розстріляно 57 чол. (інші дані-32 чол.)
124.	с. Романово-Хутір, Іллінецький р-н	Село спалено частково	Розстріляно 1 чол.
125.	с. Рубань, Немирівський р-н	Село спалено частково	Розстріляно 10 родин
126.	с. Садове (Літинські Хутори) Літинський р-н	Спалено 12 дворів	Розстріляно 4 чол.
127.	с. Сандраки (ввійшло до с. Широка Гребля) Хмільн. р-н	Спалено 14 дворів	Розстріляно 16 чол.
128.	с. Северинівка, Жмеринський р-н	Спалено 23 двори	Розстріляно 7 чол.
129.	с. Селище, Тиврівський р-н	Спалено 37 дворів	Розстріляно 10 чол.
130.	с. Ситківці, Немирівський р-н	Село спалено частково	Розстріляно 27 чол.
131.	с. Скарженівка (ввійшло до с. Тополівка), Теплиц. р-н	Спалено 14 дворів	Розстріляно 2 чол.
132.	с. Слобода (Слобода-Поча- пинецька), Жмеринс. р-н	Село спалено частково	Не встановлено
133.	с. Слобода (ввійшло до м. Хмільник)	Спалено 17 дворів	Не встановлено
134.	с. Слобода-Гулівська, Барський р-н	Село спалено частково	Розстріляно 11 чол.
135.	с. Сніжна, Погребищенський р-н	Спалено 6 житлових будинків	Розстріляно 1 чол.
136.	с. Сокиринці, Вінницький р-н	Спалено 15 дворів	Не встановлено
137.	с. Соколівка (Майдан- Совин), Літинський р-н	Спалено 5 дворів	Розстріляно 1 чол.
138.	с. Стара Прилука, Липовецький р-н	Спалено 22 житлових будинки	Не встановлено
139.	с. Стодुльці, Жмеринський р-н	Спалено 8 дворів	Не встановлено

140.	с. Стрижавка, Вінницький р-н	Спалено 12 дворів	Розстріляно 5 чол.
141.	с. Ступки, Оратівський р-н	Спалено 28 дворів	Розстріляно 16 чол.
142.	с. Ступник, Хмільницький р-н	Спалено 239 дворів	Розстріляно 65 чол.
143.	с. Супрунів, Літинський р-н	Село спалено повністю (250 житлових будинків)	Розстріляно 23 чол. (інші дані-21 чол.)
144.	с. Тарасівка, Калинівський р-н	Спалено 3 житлових будинки	Не встановлено
145.	с. Тартак, Жмеринський р-н	Спалено 12 дворів	Розстріляно 3 чол.
146.	с. Терешпіль, Хмільницький р-н	Спалено вулицю села	Розстріляно 84 чол.
147.	с. Теси, Літинський р-н	Спалено 7 дворів	Розстріляно 5 чол.
148.	с. Тиманівка, Тульчинський р-н	Спалено 16 дворів	Не встановлено
149.	с. Тимар, Гайсинський р-н	Спалено 3 двори	Розстріляно 10 чол.
150.	с. Токарівка, Жмеринський р-н	Спалено 9 дворів	Розстріляно 3 чол.
151.	с. Торків, Тульчинський р-н	Село спалено частково	Розстріляно 3 чол.
152.	с. Трибухи, Літинський р-н	Село спалено частково	Розстріляно 34 чол. (інші дані- 23 чол.)
153.	с. Тросянчик, Тросянецький р-н	Спалено 3 двори	Не встановлено
154.	с. Уладівка, Літинський р-н	Село спалено повністю (понад 600 дв)	Розстріляно 80 чол.
155.	с. Уяринці, Тиврівський р-н	Спалено 5 дворів	Розстріляно 8 чол.
156.	с. Холодівка, Тульчинський р-н	Спалено 6 дворів	Не встановлено
157.	с. Хрінівка, Іллінецький р-н	Село спалено повністю	Розстріляно 16 чол.
158.	с. Червоне, Іллінецький р-н	Село спалено повністю	Не встановлено
159.	с. Черепашинці, Калинівський р-н	Спалено 24 житлових будинки	Розстріляно 19 чол.
160.	с. Чернівці, Чернівецький р-н	Спалено 8 дворів	Розстріляно 53 чол.
161.	с. Чернятин, Жмеринський р-н	Спалено 19 дворів	Розстріляно 30 чол.
162.	с. Чеснівка, Хмільницький р-н	Спалено 28 дворів	Розстріляно 49 чол.
163.	с. Чорторія, Іллінецький р-н	Село спалено повністю	Розстріляно 44 чол.(інші дані- 35 чол.)

		(152 житл. будинки)	
164.	с. Шабельня, Іллінецький р-н	Село спалено повністю	Розстріляно 37 чол. (інші дані-27 чол.)
165.	с. Шендерівка (ввійшло до с. Біла), Липовецький р-н	Село спалено частково (інші дані-237 дворів)	Не встановлено
166.	с. Ширмівка, Погребищенський р-н	Спалено 3 двори	Розстріляно 5 чол.
167.	с. Широка Гребля, Хмельницький р-н	Спалено 52 двори	Не встановлено
168.	с. Шура Мітлинецька, Гайсинський р-н	Село спалено майже повністю (195 з 228 дворів)	Розстріляно 8 чол.

Джерало:Петренко В. І. спалені села Вінниччини в період нацистської окупації 1941 – 1944 рр. Вінниччина: минуле та сьогодення. XXV Вінницька Всеукраїнська історико-краєзнавча конференція. Краєзнавчі дослідження. Вінниця, 2014. 320 с. /С. 245 – 262.

Додаток II.

Вінницька область: втрати у Другій світовій війні

За перемогу над нацизмом вінничани заплатили неймовірно високу ціну. За даними, зібраними вінницьким науковцем, істориком, дослідником історії Вінниччини в період Другої світової війни Сергієм Дмитровичем Гальчаком, усього під час окупації загарбники знищили 169 260 мирних жителів, а разом із замученими у вінницьких концтаборах військовополоненими мартиролог жертв становить понад 205 тис. осіб. Насильно вивезли на німецьку каторгу 78650 мешканців області. Не повернулися з фронтів майже 176 тис. наших земляків. Десятки тисяч міст і сіл було перетворено на руїни, чверть мешканців залишилися без даху над головою. У роки воєнного лихоліття гітлерівці спалили 168 вінницьких сіл. За роки війни промисловість, транспорт, сільське господарство були майже повністю знищені. Із 579 підприємств Вінниччини були зруйновані 376. Було також знищено 433 школи, 22 технікуми, 29 лікарень, музеї, муздрамтеатр, бібліотеки. Прямі збитки, заподіяні народному господарству Вінниччини, становили 19,6 млрд крб. (в обрахуванні на 1945 р.).

Додаток III.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: РАДЯНСЬКИЙ ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ НА ВІННИЧЧИНІ

Номер слайду 1

Презентація на тему «Партизанський рух на території Вінниччини»
України під час II світової війни « для учнів 11го класу загальноосвітньої школи та студентів технікумів та коледжів

Номер слайду 2

Початок німецької агресії безперечно став несподіваним для багатьох мешканців ССРСР, а з іншого боку очікуваним, адже мілітаристська пропаганда була панівною і пропаганда майбутньої війни була буденним явищем всього міжвоєнного періоду.

Номер слайду 3

У суспільстві сформувався образ «народного месника», чесного і справедливого, який готовий на все заради Батьківщини і спокійного життя власного народу. Історія партизанського руху була представлена відшліфованою за відповідними стандартами радянської ідеології.

Номер слайду 4

ОФІЦІЙНА ВЕРСІЯ У ПОВОЄННОМУ СРСР.

У зв'язку із загрозою окупації області ворогом партійні організації розгорнули роботу по створенню підпілля. Були сформовані 7 підпільних райкомів партії (із 45 районів області): Теплицький, Джулинський, Монастирищенський, Самгородоцький, Барський, Комсомольський, Чечельницький. Було створено 174 партизанських групи.

РЕАЛЬНИЙ СТАН.

Перша згадка на засіданні Вінницького обкому КП (б) У про організацію партизанського руху датується 29 липням, коли обком був за межами окупованої області. Розпорядженням від 8 серпня 1941 р. для організації партизанського та підпільного руху підготовлено дві групи складом у 15 та 11 осіб.

Номер слайду 5

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ПАРТИЗАНСЬКИХ ЗАГОНІВ

Закинуті десантом та залишені в тилу окупантів спеціально підготовлені партизанські загони. Підрозділи радянських військ, які опинилися в оточенні і не змогли пробитися на з'єднання з Червоною армією. Громадяни, які не були мобілізовані до армії, але бажали боротися проти окупантів

Номер слайду 6

Але станом на 1941 рік партизанський рух в Україні в основному був представлений погано організованими групами оточених і розбитих загонів Червоної армії. Вони були знищені окупантами і місцевими силами шуцполіції.

Тривав від початку війни й до кінця листопада 1942 року. На цьому етапі виступи партизан були нечисленними і неорганізованими. Вважалося, що війна буде вестись на «чужій території», тому нічого серйозного не готовилось до ведення партизанської війни; підпільні організації створювались поспіхом, не вистачало кваліфікованих кадрів, озброєння і боєприпасів, відсутність досвіду і конспіративної роботи.

Номер слайду 7

Відомий організатор підпільної боротьби в Іллінецькому районі Федір Демчук у своєму післявоєнному звіті писав: «На мій погляд, жодна із тимчасово окупованих областей не була так густо усіяна мережею шпигунів, таємних агентів, завербованих зрадників як Вінницька. Ця зграя завозилася ззовні, підбиралася на місцях, за допомогою якої здійснювалися арешти та екзекуції». Люди не довіряли одне одному і боялися спілкуватися між собою, тому що найменша зухвалість, необережно сказане слово викликало підозру і могло закінчитися смертю. «Отож, - писали партизани в листах до командира, – бажаних іти в партизани у 1941 – 1942 рр. було нікому, проте бажання видати їх ворогам було кому». У червні – вересні 1941 р. на окупованій території УРСР залишено 23 підпільні обкоми, 685 міських і районних підпільних комітетів, 4 316 підпільних організацій і груп, для партизанської і підпільної діяльності залишено 3 500 груп з яких до травня 1942 р. залишилося лише 22.

Номер слайду 8

Восени 1942 р. на території Теплицького і Гайсинського районів проводить диверсійні акції та напади на господарські об'єкти партизанський загін під командуванням А. Кондратюка. У Джулинському районі дислокується загін очолюваний М. Корнійчуком. У 1943 р. ці загони будуть об'єднані в один загін імені Леніна.

Номер слайду 9

У березні 1943 р. через південно-східні райони Вінницької області пройшло рейдом з'єднання партизан під командуванням М. Наумова. Було завдано ударів по транспортно-логістичним центрам, тилових складах. Партизанський загін цього з'єднання під командуванням І. Алферова відступаючи з Одещини на північ в районі села Корделівка Калинівського району зітнувся з охоронним підрозділом ставки командуючого Люфтваффе Г. Геринга «Штайнбрух». У результаті бою партизани загинули.

Номер слайду 10

У квітні 1943 р. на Поліссі починає діяти Вінницький підпільний обком КП (б) У першим секретарем якого був Д. Бурченко. Базою діяльності стає розташування партизанського з'єднання О. Сабурова. Партійна структура стає основою для створення Вінницького партизанського з'єднання. Створений підрозділ отримав матеріальне забезпечення з центру та після укомплектування здійснили два рейди з Полісся до Поділля.

Номер слайду 11

Наприкінці літа 1943 р. партизанські загони південно-східних районів Вінницької області – імені Леніна, «За Батьківщину», імені Кірова були об'єднанні в партизанське з'єднання № 44. В листопаді 1943 р. перейменовано – Друга партизанська бригада. Командиром було призначено А. Кондратюка, комісаром І. Мединського.

Номер слайду 12

Для координації дій партизан, що діяли на території Вінниччини, в січні 1944 р. було створено обласний штаб у складі Я. Мельника, Д. Бурченка, М. Володимирова, В. Нижника. На цей час в області діють 6 партизанських з'єднань, 11 загонів в складі яких налічують 8 500 осіб, але це були дані формальні та завищені із врахуванням жінок та дітей, що перебували на партизанських базах.

**Найбільше піднесення на Вінниччині партизанського руху:
січень – лютий 1944**

Номер слайду 13

НАСЛІДКИ ПАРТИЗНАСЬКОГО РУХУ ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ

Партизани вилучали продовольство, одяг, взуття, те саме, що німецькі окупанти. Грабежі, а саме вилучення з ціллю власного збагачення прикрас, патефонів, алкогольних напоїв та інших речей справляли негативний психологічний вплив на населення і на військову дисципліну партизан.

Номер слайду 14

НАСЛІДКИ ПАРТИЗНАСЬКОГО РУХУ ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ

8 травня 1943 партизани напали на опорний пункт поблизу Корделівки, організований німцями для своєї самооборони від радянських партизан. Вони вбили 127 цивільних осіб, що були бійцями німецької самооборони, включаючи дітей, спалили будинки й викрали на продаж майже 100 корів і 70 коней. Через два місяці каральна експедиція німців проти партизан перетворила на попіл все те, що ще залишилося. При цьому німці вбили тільки близько 10 чоловік, та погнали на роботу до Німеччини близько 3000 осіб

Номер слайду 15

Цитуємо документ: Доповідна «Пану коменданту РСД СС оберфюреру та полковнику поліції Ратенгруберу об'єкта Вервольф». 10 березня 1943 р. 6 розвідувальних бронеавтомобілів та радіостанція здійснили рейд по селах Янів, Дубове, Міз'яківські хутори, Гущинці, Самотня для переговорів з українською адміністрацією та демонстрацією сили з метою не допустити підтримки мирними мешканцями партизан. Таємна поліція надала розпорядження оголосити через афіші та на зборах громад наступне:

а) впровадження комендантської години з 21.00 до 4.00 і заборону покидати оселі; б) заборону гужовому транспорту покидати оселі у зазначений час; в)

заборону допомоги партизанам продуктами, одягом, збором інформації. За вчинені дії розстріл, вислання рідні, спалення житла; г) за сприяння в арешті бандитів райсільгоспи видаватимуть винагороду хлібом; д) важливі відомості для німецької армії та поліції мають максимально оперативно передаватись жандармерії в Калинівку. Німецька таємна поліція»

Номер слайду 16

Більшість військових операцій партизан були спрямовані не проти німецьких окупантів, а проти колабораціоністів та їхніх сімей, а також проти всіх, хто добре ставився до німців і виступав проти радянської влади. А хто був проти чи не був проти, партизани вирішували самі. Поширеними покараннями були розстріли, гвалтування і пограбування.

Ось що пише в своїй доповіді від 27 березня 1944 р. комісар Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання ім. Жукова Миронов: «У більшості партизанських загонів склалася вірна думка, що поголовно всі жителі Західної України націоналісти, і заходячи в села, вони проводили майже поголовне вилучення худоби і майна та вбивали чоловіче населення у порядку помсти за загиблих диверсантів»

Номер слайду 17

Частими були факти згвалтувань жінок і дівчат в селах, що знаходились у зоні дії партизанських загонів. В одному з сіл партизан, замість того, щоб воювати з німцями, почав гвалтувати 14-річну дівчинку. Її батько, що не був партизаном, спробував захистити дочку — за це був побитий партизанами до на півсмерті. Тих, хто відмовилися вступати в статевий зв'язок, іноді розстрілювали.

Номер слайду 18

З спогадів ветерана радянського партизанського руху Василя Єрмоленко, їх загін під час рейду у Вінницьку область розбив один із цукрових заводів, після чого весь особовий склад напився захопленим спиртом[35, с.281]. «Народні месники» часто напивалися і чинили насильство, як правило, над цивільним населенням, а німців не чіпали, часто потерпілими виявлялися їхні ж товариші по зброї. Алкоголь вони добували у селян. Пияцтво стало буденним станом багатьох партизанських загонів.

Номер слайду 19

У партизанському з'єднанні № 44 (вересень 1944) був сформований особливий відділ із професійних контррозвідників НКДБ – НКВС, стратифікація населення на групи набула деталізованого вигляду. Вони поділяли місцевих людей на три категорії. До першої належали «антирадянські елементи». Це особи, які спецслужби пов'язували з націоналістами, каральними загонами, займалися шпигунством, інформаторством, видавали підпільників, партизанів та партизанські сім'ї. За свою роботу вони отримували грошову винагороду або продукти та товари першої необхідності. До другої категорії належали особи, які не зрозуміли людиноненавистницької суті нацизму та його політики, повірили

брехливій нацистській пропаганді про наділення земельними наділами тих, хто надасть допомогу окупаційній владі в боротьбі з партизанами. До третьої категорії була віднесена основна маса населення, яка хотіла уберегти себе і свої сім'ї від репресій і тому «не свідомо, а через свій страх» також доносила на партизанів при їхній появі на селі.

Номер слайду 20

Підведення підсумків.

ПИТАННЯ:

В чому причини відсутності підтримки населенням радянських партизан?

Якою була соціальна база партизанського руху?

Які фактори сприяли посиленню червоних партизан на теренах Вінниччини?

Які з'єднання проводили рейди по території області і чому?

Якими були наслідки партизанського руху у Вінницькій області?